

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Навчально-науковий гуманітарний інститут
Кафедра психології, філософії та суспільних наук

На правах рукопису

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

ТЕМА РОБОТИ

**«Формування психологічного клімату в шкільному колективі в процесі
навчальної діяльності»**

Студентки 2 курсу групи 053-21мз

Спеціальності 053 «Психологія»

Рудої Діани Володимирівни

Науковий керівник:

Пузирьов Євген Володимирович,

кандидат педагогічних наук.

Доцент кафедри психології,

філософії та суспільних наук.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

_____
(підпис)

_____
(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Руда Д.В. Формування психологічного клімату в шкільному колективі в процесі навчальної діяльності.

У роботі аналізується проблема формування психологічного клімату в шкільному колективі в процесі навчальної діяльності. Виявлено взаємозв'язок між суб'єктивною оцінкою психологічного клімату та психофізіологічним станом учнів, соціометричними позиціями й особистісними рисами, такими, як тривожність, агресивність й ворожість. Під час написання роботи було визначено загальні теоретико-методологічні підходи для дослідження психологічного клімату в шкільному колективі, обрано комплекс методик, що відповідають меті дослідження. Також продіагностовано та проаналізовано вплив різноманітних чинників на психологічний клімат і визначено шляхи його покращення для створення позитивного середовища в процесі навчальної діяльності.

Ключові слова: психологічний клімат, шкільний колектив, агресія, ворожість, тривожність, психологічне благополуччя, Соціально-емоційне та етичне навчання

SUMMARY

Ruda D.V. Formation of psychological climate in the school team in the process of educational activity.

The work analyzes the problem of forming the psychological climate in the school collective in the process of educational activity. The relationship between the subjective assessment of the psychological climate and the psychophysiological state of students, sociometric positions, and personal traits such as anxiety, aggressiveness, and hostility is revealed. During the writing of the work, the general theoretical and methodological foundations for researching the psychological climate in the school collective were determined, and a set of methods appropriate to the goals of the research was chosen. Also, the influence of various factors on the psychological climate

was diagnosed and analyzed, and ways to improve it for creating a positive environment in the process of educational activity were identified.

Keywords: psychological climate, school collective, aggression, hostility, anxiety, psychological well-being, socio-emotional and ethical learning.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	8
1.1. Поняття психологічного клімату.....	8
1.2. Особливості формування психологічного клімату в освітньому закладі.....	13
Висновок до першого розділу.....	17
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ ШКОЛИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ШКІЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ.....	18
2.1. Роль соціально-емоційного навчання в забезпеченні психологічного клімату школи	18
2.2. Формування психологічного клімату шкільного колективу в умовах навчання.....	27
Висновок до другого розділу.....	44
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНА ПЕРЕВІРКА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В ШКІЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	45
3.1. Обґрунтування програми емпіричного дослідження.....	45
3.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів дослідження.....	57
3.3. Рекомендації щодо формування позитивного психологічного клімату в шкільному середовищі.....	67
Висновок до третього розділу.....	72
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	80
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна система освіти спрямована на забезпечення активного розвитку творчих здібностей дітей та молоді та їх включення до суспільно-вагомої діяльності. Саме на шкільні роки припадає всебічний розвиток особистості, коли формуються основні риси характеру та світогляд дитини загалом. Для цього важливий сприятливий психологічний клімат.

Позитивний психологічний клімат і створення сприятливої психологічної обстановки у школі – популярний предмет наукових досліджень, експертних дискусій та обговорень. У психологічній та педагогічній літературі докладно проаналізовано питання визначення психологічного клімату та основних концепцій.

Психологічний клімат у школі складається із загальних переконань та цінностей, які утворюють «сполучну ланку», що створює один організм зі школи. Позитивний сприятливий психологічний клімат у школі є результатом певної соціальної системи. Це – сукупність дотримання норм всередині шкільного колективу, внутрішня структура школи, професійної діяльності директора та вчителів, складання та знання соціально-демографічних характеристик учнів та педагогічного колективу, скарбнички практик вирішення педагогічних та психологічних проблем.

Сприятливий шкільний клімат пов'язаний з тим, як вчителі та учні сприймають середовище професійної чи освітньої діяльності (педагогічна робота або навчання) та як це сприйняття впливає на їхню поведінку (педагогічна робота або навчання). Психологічний клімат – це міжособистісні відносини, типові для трудового або навчального колективу, які визначають його основний настрій.

Створення та підтримання сприятливого психологічного клімату в школі – один із найважливіших факторів психологічної безпеки учнів. Проблематика формування психологічного клімату в шкільному колективі під час навчальної діяльності вивчена не в повному обсязі, що й визначає актуальність цього

дослідження. Інша складова актуальності пов'язана з необхідністю розв'язати наукову проблему формування методів забезпечення сприятливого психологічного клімату під час навчання, що має загальнотеоретичне та практичне значення.

Ми ставимо за **мету дослідження** провести аналіз процесу формування психологічного клімату в шкільному колективі в умовах навчальної діяльності. Для реалізації мети дослідження визначені наступні **завдання**:

- 1) дослідити поняття психологічного клімату в науковому дискурсі;
- 2) визначити особливості формування психологічного клімату в освітньому закладі;
- 4) охарактеризувати роль соціально-емоційного навчання у забезпеченні психологічного клімату в школі та проблематику його формування в умовах навчання.;
- 5) обґрунтувати програму емпіричного дослідження;
- 6) проаналізувати та інтерпретувати отримані результати дослідження;
- 7) сформулювати рекомендації щодо формування позитивного психологічного клімату в шкільному середовищі.

Об'єкт дослідження – психологічний клімат в шкільному колективі.

Предмет дослідження – формування психологічного клімату в шкільному колективі в процесі навчальної діяльності.

Теоретично-методологічні засади магістерської роботи ґрунтуються на загальних принципах логіки, об'єктивності, які передбачають науково-критичне використання різноманітних джерел для опису і аналізу подій та явищ. Жоден із принципів не може претендувати на роль єдиного способу опрацювання такого комплексного феномену, як формування психологічного клімату в шкільному колективі в процесі навчальної діяльності, однак у своїй сукупності вони дозволяють зробити необхідний аналіз.

Наукова новизна і практична значущість дослідження полягає в тому, що здійснено системний теоретичний аналіз основ проблеми формування психологічного клімату і психологічної безпеки в шкільному колективі,

теоретично обґрунтовано специфіку реалізації методики формування психологічного клімату в шкільному колективі. Положення і висновки дають можливість краще зрозуміти характер і проблематику формування психологічного клімату в шкільному колективі під навчального процесу.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів (7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (57, і додатків). У вступі обґрунтовується наукова актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета, завдання, методи дослідження та визначення наукової новизни роботи, її практичне значення. Висновки підсумовують результати дослідження у магістерській роботі і роблять певні узагальнення. Робота містить 14 рисунків і 3 таблиці. Загальний зміст роботи складає 95 сторінок, основний зміст викладено на 75 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Поняття психологічного клімату

Школа займає важливий період людського життя, під час якого відбувається активний розвиток особистості. Важливою умовою успішного розвитку особистості здобувачів освіти є наявність сприятливого психологічного клімату в школі та класі.

Школяр не може жити і розвиватися поза навчальною групою, до якої він належить. Вплив групи на учня є універсальним і дуже важливим, оскільки він виконує ряд важливих функцій стосовно учня: об'єднання, соціалізація, прагматизація, виразність та підтримка. Психологічний клімат у шкільному середовищі суттєво впливає на ставлення учня до виконаної ним роботи, на силу його мотиву [15, с.52]. Встановлено, що школярі навчаються набагато гірше і розвиваються там, де сформувався нездоровий психологічний клімат у навчальній групі.

Процес формування колективу складається з двох етапів. На першому етапі відбувається інтенсивний процес психологічної орієнтації, встановлення зв'язків та позитивних відносин. Основну роль на цьому етапі відіграє емоційний фактор. На другому етапі когнітивні процеси стають ще важливішими. У цей період кожна особистість є не лише потенційним або реальним об'єктом емоційного спілкування, але й як носій певних особистих якостей соціальних норм та установок. Саме на цьому етапі відбувається утворення загальних поглядів, ціннісних орієнтацій, норм та символів.

Формування поняття «психологічний клімат» розпочалося у межах зарубіжної психології, де сформувалося два підходи: одні дослідники стали ототожнювати його з поняттям «організаційна культура», інша група дослідників стверджувала, що клімат є однією із форм прояву культури організації [54]. Незважаючи на те, що у вітчизняній психології намітилося кілька підходів до розуміння природи психологічного клімату, цим терміном найчастіше

позначаються стійкі настрої та судження, які відображають психологічні умови життєдіяльності колективу. Таким чином, психологічний клімат розглядається як мікроклімат, зона дії якого значно локальніша морального та соціального клімату.

Сьогодні існує досить багато визначень поняття «психологічний клімат». Наведемо деякі з них:

- це емоційне забарвлення психологічних зв'язків членів колективу, що виникає з урахуванням їх близькості, симпатії, збігів характерів, інтересів, схильностей [50];

- переважаючий у групі чи колективі відносно стійкий емоційний настрій, у якому поєднуються настрої людей, їх душевні переживання і хвилювання, ставлення один до одного, до роботи та навколишніх подій. Синонім – психологічна атмосфера [26, с.187];

- якісна сторона міжособистісних відносин, що виявляється у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності та всебічному розвитку особистості групи [35, с. 56].

Психологічний клімат є невід'ємною характеристикою будь-якого колективу і може визначатися як феномен, що є динамічним полем відносин, у якому розвивається групова діяльність і яке визначає самопочуття особистості, міру прояву особистісного «Я». Існують фактори, що визначають психологічний клімат у колективі: глобальне та локальне макросередовище, фізичний мікроклімат, задоволеність своєю діяльністю, характер та організація спільної виконуваної роботи, психологічна сумісність.

У психологічній та педагогічній літературі докладно проаналізовано питання визначення психологічного клімату та основних концепцій. Результати досліджень показали, що деякі характеристики шкільної психологічної обстановки такі як: відносини між учнями та вчителями й емоційний зв'язок між ними, рівень педагогічної освіти вчителя, педагогічний стаж роботи у школі, кількість учнів у класі, дуже важливі для психічного здоров'я учнів.

Першими у світі звернули на цю проблему американські освітяни. Наприкінці минулого століття, на початку 1980-х років американська система

освіти переживала кризу через зниження академічної активності та успішності школярів. Національна комісія з удосконалення освіти у 1983 році опублікувала доповідь «Нація в небезпеці», в якій вказувалося, що рівень освіти в країні різко впав. У звіті наголошувалося, що за підсумками спостереження з 1963 по 1980 рік, середні бали, отримані учнями, які здали тест на шкільні здібності знизився на 50 балів з гуманітарних дисциплін і на 40 балів – із математичних. Звіт Національної комісії призвів до зосередження зусиль щодо аналізу американської освітньої системи, одним із напрямів дослідження були дослідження, які вивчають, як учні ставляться до школи [43, с.140].

Аналіз досліджень показав, що багато дітей шкільного віку почуваються відчуженими, позбавленими громадянських прав, з чого випливає, що проблеми, притаманні освітньому процесу пов'язані не обов'язково із засвоєнням навчальної програми, але, що особливо важливо, з емоційним середовищем у школі або класі.

Дослідження емоційного середовища, проведені в австралійських школах показали, що майже всі аспекти сучасної освіти залишилися незмінними з колоніальних часів. Наприклад, під час уроків традиційних шкіл панував авторитарний стиль навчання, у якому учень був пасивним одержувачем інформації, а вчитель ніс одноосібну відповідальність за отримані знання. Підтримувалася конкуренція між учнями, система давала оцінку академічної успішності з урахуванням порівняння учнів одного класу. При цьому давалася оцінка, навішувалися ярлики на учнів, і це посилювало почуття неприйняття та відчуження неуспішних у навчанні.

Завдяки цим дослідженням прийнято рішення на реорганізацію шкільних спільнот, створення згуртованих єдиних шкільних колективів.

Важливість приналежності до колективу – одна з найважливіших потреб людини, крім харчування та фізичної безпеки. Задоволення від приналежності до людської спільноти дозволяє людині підняти власну самооцінку, допомагає самореалізації, потреба відчутти себе членом колективу – це глибоко укорінений людський мотив, що впливає на емоційні та когнітивні моделі.

Шкільні спільноти – це об'єднані групи, які поділяють спільні інтереси та цілі. Суть створення шкільних спільнот – це надання підтримки, уваги та турботи своїм учням та заохочення формування зв'язків між вчителями та учнями. Прикладом стала одна зі шкіл, яка розробила шкільну філософію, засновану на повазі, довірі та побудові підтримуючих відносин між учителем та учнем. Вчителі у школах мають працювати разом із учнями, співпрацювати з ними та бути співавторами [17, с.45].

Саме в цій школі вперше замислилися про відносини між педагогами та учнями. Якщо відносини вчителя і учня транслюють повагу та щирі турботу, атмосфера, що панує під час уроку, тобто шкільна атмосфера, буде позитивною і підтримуватиме і учнів, і вчителів. На жаль, спостереження показують, що у багатьох школах це не так. Педагоги схильні ставити педагогічний і виховний процес, педагогіку, технологію навчання на перше місце, ставлячи вище навчальний процес людським відносинам. Дослідження, які проведені в американських школах, показали, що, переважно, причиною академічної неуспішності учнів середніх шкіл є не відсутність пізнавальних здібностей, а почуття самотності і відчуження у школі, відсутність емоційного зв'язку між системами учень – учень, учень – вчитель.

Із метою усунення цієї проблеми організовано службу консультантів – психологів, які індивідуально працюють з дитиною для вирішення будь-яких проблем. Однак слід зазначити, що у всіх наукових дослідженнях, набагато менше приділено уваги взаємозв'язку між психічним здоров'ям вчителів та психологічним кліматом у класі або в школі загалом. Хоча, здається, що цей фактор має вирішальне значення для психічного благополуччя учнів, оскільки діти молодшого шкільного віку мають нестійку психіку, потрапляють у нову для себе атмосферу і тільки-но пізнають світ школи.

Досліджуючи проблему створення та підтримки сприятливої психологічної обстановки у школі, постає питання практичного характеру: як можна змінити психологічний клімат школи чи класу для захисту психічного здоров'я та учнів і вчителів. І чи можливо це зробити за допомогою деяких

стандартних процедур, які можна розробити у вигляді конкретних порад, які підійдуть для кожної школи?

Звісно, створення чи зміна психологічного клімату – це складний і короткий процес. Психологічний клімат у школі складається із загальних переконань та цінностей, які утворюють «сполучну ланку», що створює один організм зі школи. Психологічний клімат у колективі може бути сприятливий або несприятливий, здоровий або нездоровий.

В умовах навчальної групи сприятливий психологічний клімат проявляється у довірі та високій вимогливості членів групи один до одного; взаємна довіра, розуміння, співробітництво; у відсутності тиску педагога на учнів та визнання за ними права приймати окремі значущі для групи рішення; у високій ступені емоційної включеності та взаємодопомоги у ситуаціях, що викликають стан фрустрації у будь-кого з членів колективу; у прийнятті на себе відповідальності за стан справ у групі кожним з її членів; у переважанні бадьорого, життєрадісного тону у взаєминах між школярами, оптимізм у настрої; при взаємовідносинах з урахуванням співробітництва, взаємної допомоги, доброзичливості; задоволеності приналежності до колективу; у вільному висловленні власної думки під час обговорення питань, які стосуються всього колективу [35, с.59].

Створення, формування або зміна психологічного клімату – це дуже важлива справа адміністрації школи та кожного члена педагогічного колективу.

Сприятливий психологічний клімат у школі – це панування в колективі атмосфери доброзичливості, турботи про кожного, атмосфери довіри і вимогливості, коли члени колективу готові до роботи, виявляють творчість і досягають високої якості, працюючи без контролю та несучи відповідальність за справу. Якщо в колективі кожен захищений, відчуває причетність до всього, що відбувається, і активно вступає в спілкування.

1.2. Особливості формування психологічного клімату в освітньому закладі

Здоров'я дитини, її соціально-психологічна адаптація, нормальне зростання та розвиток багато в чому визначаються середовищем, в якому вона живе. Для дитини від 6 до 17 років цим середовищем є не лише сім'я, а й система освіти, оскільки з перебуванням в освітніх закладах пов'язані більше 70% часу їх життєдіяльності. У той же час у цей період відбувається найінтенсивніше зростання і розвиток, формування здоров'я на все життя [13, с.47].

Спеціальними дослідженнями встановлено безпосередній вплив на формування здоров'я учнів умов внутрішньошкільного середовища, однією з яких є комфорт. Адже від того, наскільки дітям комфортно у школі, залежить якість освіти та психологічне здоров'я учнів.

Психологічна комфортність – це такий стан, який виникає у процесі життєдіяльності дітей, що вказує на стан радості, задоволення, які школярі відчують у навчальному закладі; це умови життя, за яких будь-яка людина почувається спокійно, в неї немає необхідності від будь-кого захищатися.

Джерелом психологічної комфортності є:

- позитивний емоційний стан як учня, так і вчителя;
- доброзичливе ставлення між учителем та учнем, оскільки у школі головною фігурою був і залишається учитель.

Дії вчителя щодо створення здорового психологічного комфортного середовища зводяться до забезпечення сприятливих умов для взаємодії «учитель-учень» із метою забезпечення можливостей реалізації особистості дитини повною мірою.

Принцип психологічної комфортності є важливим, адже він передбачає зняття всіх стресоутворюючих факторів навчального процесу, створення в школі такої атмосфери, яка розковує дітей і в якій вони поведуться як «вдома». Жодні успіхи у навчанні не принесуть користі, якщо вони пов'язані зі страхом перед дорослими та придушенням особистості дитини.

Психологічна комфортність необхідна не лише для повноцінного розвитку і засвоєння знань учнем, але й розвитку його фізичного стану.

Психологічна атмосфера освітнього закладу зазвичай складається зі сприйняття міжособистісних відносин:

- міжособистісних відносин між учителем і учнем;
- міжособистісних відносин вчителя та колег;
- міжособистісних відносин між учителем та батьками;
- залучення вчителів, учнів та батьків у життя школи, відчуття зв'язку зі школою;
- трудове навантаження вчителів, рівень стресу в школі [33, с.12].

Психологічний клімат залежить від сумісності членів колективу. Групова психологічна сумісність залежить від особливостей особистості: психомоторних, емоційно-вольових, відмінності сприйняття, уваги та мислення. Але найчастіше – від характеру особистості кожного з тих, хто входить до групи. Причому їх характерологічні риси повинні бути не тотожними, але обов'язково сумісними. У створенні психологічного клімату велике значення має і суспільний настрій, який також часто залежить від групової сумісності. Він безпосередньо створює у групі позитивний або негативний психологічний клімат.

Ціннісно-орієнтована єдність у колективі передбачає тотожність оцінок щодо моральної поведінки суб'єктів, що проявляється як у діловій сфері, так і в особистих взаєминах. Але ця єдність оцінок та позицій не стосується індивідуальних смаків, особистих інтересів, звичок й естетичних потреб.

Важливою складовою психологічного клімату в учнівському колективі є довіра. Довіра – це потужна універсальна сила, що впливає практично на все, що відбувається всередині учнівської групи та у відносинах між групами і одночасно є структурною та культурною характеристикою організації. Р. Голденберг визначає фактори, що формують довіру [43, с.142]. Це – порядність, компетентність, лояльність, відкритість членів колективу. Усі ці чинники розглядаються у взаємозв'язку як «соціальний капітал», досягнутий у колективі.

Таким чином, психологічний клімат у навчальній групі – це якісна сторона міжособистісних відносин школярів, що проявляється у вигляді сукупності психологічних умов, що сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності та всебічному розвитку учнів у навчальній групі. Кожен член групи впливає на психологічний клімат колективу, створюючи і змінюючи його. Але й сам психологічний клімат колективу формується через певні сполучні компоненти: ставлення до навчання і праці, ставлення до інших школярів, ставлення до життя, впливає кожного окремого члена колективу, змушуючи його мислити і діяти адекватно загальним настроям [2, с.139].

Врахування суб'єктивного чинника в оцінці шкільного клімату робить необхідним оцінку позицій різних учасників освітнього процесу. Школа є складною організацією, що включає кілька взаємодіючих груп: учнів, вчителів, консультантів та психологів, соціальних працівників та лікарів, адміністрацію, директора, батьків та інших зацікавлених осіб у суспільстві. Кожна група може мати своє бачення проблеми клімату в школі, своє сприйняття того, наскільки школа безпечна і як можна вирішувати питання, пов'язані з темою сприятливого психологічного клімату. Ці різні точки зору, їхній діалог можуть допомогти знайти по-справжньому ефективні шляхи вирішення проблеми, відстежити успішність превентивних програм [25, с.21].

Кожен педагог, дотримуючись загальних закономірностей та принципів організації освітнього процесу, володіє власними нормами та правилами, способами здійснення професійної педагогічної діяльності, спілкування, поведінки, рефлексії, а також індивідуальним стилем викладання, виховання та розвитку учнів. Особистісні особливості педагога повною мірою виявляються в рамках педагогічного процесу, чи це взаємодія з вихованцями, батьками та колегами або подання матеріалу на уроці. Особистісні особливості педагога, його переживання стають основою для побудови системи взаємовідносин «педагог – учень» та сприяє формуванню особистісних особливостей учнів, їхнього психологічного благополуччя, соціальних установок, особливостей поведінки, а також психологічного клімату в учнівському колективі.

Тільки у сприятливому психологічному кліматі можлива ефективна взаємодія школярів, що сприяє всебічному та гармонійному розвитку їх особистості. Сучасна школа дуже впливає не лише на рівень освітньої підготовки учнів, а й на їх психологічний добробут, створюючи умови для успішного навчання, особистісного становлення та розвитку здатності бути членом колективу. Все це зумовлює високі вимоги до особистості вчителя, зокрема до його вміння організувати спільну діяльність учнів та свою участь в урочній та позакласній роботі [27, с.159]. Ефективність педагогічного впливу вчителя визначається тим, якою мірою він спирається на пізнавальну активність учнів і як її використовує, як вибудовує та оптимізує відносини у навчальному колективі. Одним із показників професійної компетенції вчителя по праву вважають психологічний клімат у класі, що відображає ступінь емоційного благополуччя у середовищі, де розвивається групова діяльність.

Тож на формування психологічного клімату впливає професіоналізм вчителя і, зокрема, його особисті якості. Стиль педагогічного спілкування проявляється у ставленні педагога до учнів, у специфіці вибудовування взаємодії з ними, використовуваних засобах та методах комунікації.

Несприятливий клімат формується у групах з авторитарним та ліберальним стилем керівництва. При цьому ліберальний стиль виявляється найбільш сприятливим для виникнення несприятливого клімату в колективі (при цьому стилі не формується сприятливий психологічний клімат в групі). Ймовірно, це пов'язано з тим, що авторитарний стиль загалом перестав бути суперечливим. Вчитель, який займає авторитарну позицію, відносно стабільний у своїх вимогах, послідовний. Такий стиль взаємодії не є фактором сприятливого психологічного клімату в дитячому колективі, проте цей стиль виявляється більш сприятливим для психологічного клімату, ніж ліберальний.

Оптимальні умови для формування сприятливого психологічного клімату у навчальному колективі створює демократичний стиль керівництва. Сприятливий клімат може сформуватися з певною ймовірністю за авторитарного стилю керівництва за рахунок стабільності умов спільної діяльності.

Ліберальний стиль, навпаки, схиляє до несприятливого клімату в колективі через нестабільність і суперечливість вимог педагога. Можна дійти невтішного висновку, що демократичний стиль керівництва є чинником виникнення сприятливого клімату у колективі; найдеструктивнішим є ліберальний стиль керівництва, тому що при використанні цього стилю переважно формується несприятливий клімат у класі і взагалі не формується сприятливий; авторитарний стиль керівництва є неоднозначним, його використання сприяє появі різного психологічного клімату.

Висновок до першого розділу

Таким чином, інтерес до вивчення психологічного клімату в школі обумовлений, насамперед, пошуком шляхів підвищення ефективності шкільного навчання. З особливостями шкільного середовища та такого важливого її компонента, як клімат у класі, пов'язані не лише успішність навчання та розвитку здібностей школярів, а й їх психологічний добробут.

Найважливішою умовою благополучного розвитку особистості школярів є наявність у школі та класі сприятливого психологічного клімату. Психологічний клімат – емоційне забарвлення психологічних зв'язків членів колективу, що виникає на основі їхньої близькості, симпатії, збігу характерів, інтересів тощо. Це стійкий стан класу як групи, відносно стабільний і типовий йому емоційний настрій, який відбиває реальну ситуацію внутрішньогрупової взаємодії і міжособистісних відносин.

Психологічний клімат є невід'ємною характеристикою будь-якого колективу і може визначатися як феномен, що є динамічним полем відносин, у якому розвивається групова діяльність і яке визначає самопочуття особистості, міру прояву особистісного «Я». Існують фактори, що визначають психологічний клімат у колективі: глобальне та локальне макросередовище, фізичний мікроклімат, задоволеність своєю діяльністю, характер та організація спільної виконуваної роботи, психологічна сумісність.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ ШКОЛИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ШКІЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ

2.1. Роль соціально-емоційного та етичного навчання в забезпеченні психологічного клімату школи

Позитивний психологічний клімат у школах не лише забезпечує психологічне здоров'я всіх учасників освітнього процесу, а й підвищує ефективність викладання та покращує результати навчання. Численні дослідження показали, що булінг, високий рівень агресії, підліткова злочинність і шкідливі звички є наслідками негативного психологічного клімату. Це впливає на поведінку учнів, їхню психосоціальну адаптацію, психічне здоров'я та самооцінку. Шкільний клімат - це соціальні характеристики школи з точки зору взаємовідносин між учнями та персоналом/вчителями, акцентів у навчанні та викладанні, цінностей і норм, а також загальних підходів і практик. Емпіричні дані підтверджують, що шкільний клімат має значний вплив на успішність учнів. Шкільний клімат - це складне і багатовимірне поняття. Його описують як образ і атмосферу школи, включаючи її норми, цінності та очікування. Його також описують як «якість і характер шкільного життя»[5]. Важливо зазначити, що дослідження шкільного клімату зосереджуються не на адміністративних чи фізичних характеристиках школи (наприклад, заробітній платі вчителів чи шкільному обладнанні), а на психосоціальному кліматі школи та взаємодії між групами, які впливають на навчання учнів і функціонування школи. Шкільний клімат є важливим предиктором емоційних та поведінкових результатів учнів. Він впливає на психосоціальну адаптацію, психічне здоров'я та самооцінку учнів.

Соціально-психологічна атмосфера в групі є важливою характеристикою командного життя. Вона не тільки впливає на ефективність діяльності членів команди та їхнє самопочуття, але й є передумовою стабільності колективу, гармонійного розвитку команди та її членів. Соціально-психологічний клімат - це певний стан групової свідомості та групової підсвідомості. Водночас він є

важливою складовою міжособистісних стосунків, сумісності всередині групи, виступає регулятором конфліктних взаємодій тощо.

Найважливішою сферою, в якій виражається соціально-психологічний клімат групи, є емоційні процеси і стани групи, які є ситуативними особливостями групової взаємодії. Емоційне життя групи показує, що відбувається в групі «тут і зараз» і що може швидко змінюватися у відповідь на зовнішні та внутрішні детермінанти. Загалом, ця сфера є найбільш чутливою до всіх зовнішніх подразників і є «енергетичною базою» групової взаємодії. Вона також є джерелом і осередком захисних механізмів групи.

Під емоційним станом групи ми маємо на увазі не тільки емоції учасників, а специфічний емоційний феномен групи в цілому, який стає відносно автономним і незалежним від емоцій окремих індивідів, і який здатний здійснювати зворотний вплив на їхні емоції і почуття. Емоційний стан групи передбачає взаємний обмін емоціями в системі «індивід-група» і визначає стадію і характер групової взаємодії (динамічний-статичний), її інтенсивність, рівень усвідомлення і розуміння того, що відбувається в групі. Коливання групової динаміки можуть бути спричинені (переважно негативними) емоційними станами у відповідь на групові події, сприйняття нападок на себе або порушення власних кордонів. Основними груповими емоціями, які впливають на групову взаємодію, є страх, агресія та радість. Однак групі притаманні майже всі емоційні стани та процеси, які притаманні людині. Наприклад, група може відчувати смуток, горе і страждання (особливо в результаті групової травми). Група може відчувати гіркоту, провину і сором. Ці почуття дуже некомфортні і часто придушуються або трансформуються захисними механізмами групи (наприклад, стають агресивними захисними реакціями). У сприятливому психологічному кліматі команда може ефективно вирішувати проблеми, пов'язані з груповою взаємодією, і долати негативні наслідки групової динаміки.

Державний стандарт початкової та середньої освіти вимагає, щоб вибір змісту навчальних предметів ґрунтувався на принципі наступності між початковою та середньою школою [1]. Забезпечення цієї наступності вимагає

успішної індивідуалізації навчання учнів. Адаптація дитини до школи не закінчується в першому класі, а фактично супроводжує весь період навчання, оскільки сам навчальний процес - це процес постійної зміни умов навчання та безперервного розвитку дитини. Проте в освітньому процесі є періоди, до яких учням складніше адаптуватися. Одним з таких періодів є перехід з початкової до середньої школи. Як показує освітня практика, для більшості п'ятикласників у цей період характерне зниження успішності, проблеми з поведінкою, емоційна нестабільність та підвищена втомлюваність. Виявлення причин цих труднощів та організація ефективного психолого-педагогічного супроводу учнів у процесі переходу до середньої школи є одним із найактуальніших завдань педагогічної психології.

І однією з найважливіших задач сучасної школи є створення умов, в яких учні не лише здобувають знання, а й розвивають уміння управляти своїми емоціями, взаємодіяти з іншими, та виявляти соціальну відповідальність. Програма соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН) є важливим інструментом у досягненні цієї мети. Вона забезпечує створення психологічно здорової атмосфери в навчальному закладі, що є основою ефективного навчання та гармонійного розвитку кожної дитини різних вікових категорій.

Пілотне впровадження програми СЕЕН в Україні реалізується громадською організацією «ЕдКемп Україна». Автори програми передбачають, що її застосування сприятиме підвищенню академічних результатів учнів, зменшенню випадків булінгу, покращенню загальної задоволеності школярів, а також збільшенню відвідуваності навчальних закладів та покращенню ставлення до процесу навчання. Розробники наголошують, що «Соціально-емоційне та етичне навчання» (СЕЕН) базується на трьох вимірах знань і навичок: обізнаності, залученості та емпатії, які перетинаються. Програма соціально-емоційного та етичного навчання була розроблена міжнародною командою в Університеті Еморі (Атланта, США) за підтримки лауреата Нобелівської премії миру Далай-лами XIV та за участі експертів з академічних установ з усього світу. Головним науковим керівником проекту є Деніел Гоулман. СЕЕН допомагає дітям

розвивати соціальні навички: уважність, емпатію, турботу, моральну активність та розуміння великих спільнот і систем.

За останні п'ять років програму впроваджено у 500 навчальних закладах у різних країнах світу (США, Індія, Бразилія, Велика Британія, Швеція, Швейцарія, Австралія та ін.). Офіційний запуск програми відбувся у квітні 2019 року в Нью-Делі, Індія. У липні її презентували освітянам на п'ятій національній (не)конференції EdCamp Ukraine 2019, де було оголошено про запуск програми в Україні. Для впровадження було обрано 3-7 класи.

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1431 від 18.11.2019 р., програма «Соціально-емоційне та етичне навчання» (СЕЕН) впроваджується як п'ятирічний всеукраїнський експеримент у 26 закладах вищої освіти у 23 регіонах України з листопада 2019 року, відповідаючи, зокрема, на вимогу розвитку горизонтальних навичок, визначених у новій українській шкільній реформі [2]. СЕЕН базується на новітніх досягненнях психології та нейронаук. Програма СЕЕН була реалізована у 2024 році у 144 країнах (24 з них, включаючи Україну, на системному рівні) за участі 250 000 вчителів та 6 мільйонів учнів [22]. У червні 2024 року до експерименту буде залучено близько 450 вчителів та 6000 учнів. В Україні SEEN реалізується як на пілотному рівні, так і за його межами громадською організацією EdCamp Ukraine, яка є офіційним партнером Університету Еморі. Експеримент здійснюється у співпраці з Інститутом проблем виховання Національної академії педагогічних наук України та Інститутом модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України за підтримки Української служби миру GIZ.

Програма реалізовуватиметься у формі спеціальних занять, тренінгів та комунікативних класів і буде інтегрована з іншими університетськими курсами та позакласними заходами, а також з психологічною роботою. Для підтримки цієї діяльності кожен навчальний заклад розробив навчально-методичні матеріали на основі перекладених та адаптованих матеріалів, а також матеріалів, розроблених безпосередньо EdCamp Ukraine [27].

Уроки, запропоновані в пробній версії, взяті з повної навчальної програми і були протестовані як відкриті «акваріумні» курси під час 5-ї Національної (не)конференції EdCamp Ukraine 2019. Вони присвячені емоційній обізнаності та саморегуляції, оскільки ми вважаємо, що саме ця частина СЕЕН буде найбільш цікавою для українських шкіл. Уся програма навчає набагато більше соціальних, емоційних та етичних навичок. Наразі програма перекладена лише робочими мовами ООН. 10 і набагато повільнішим темпом. Тому коротка версія може здатися дещо складнішою, ніж повна програма.

Кожне заняття триває 20-40 хвилин і складається з п'яти частин: «розігрів», презентація / обговорення, вправа на осмислення, вправа на рефлексію, підсумок. Ці п'ять частин курсів СЕЕН відповідають педагогічній моделі соціально-емоційного та етичного навчання, яка переходить від набутих знань до критичного осмислення, а потім до втіленого розуміння. Коротко: розминка дає можливість закласти основу для підготовки учнів до цілеспрямованого навчання; лекція/дискусія дає можливість вчителям представити знання, які вони хочуть презентувати учням; вправа на роздуми дає можливість викликати критичне осмислення матеріалу; вправа на рефлексію дає можливість особистого осмислення теми і, таким чином, втілення розуміння; а підсумкова вправа дає можливість учням долучитися до змістовної роботи. Опис кожного курсу також містить інформацію про цілі курсу, результати навчання, необхідні матеріали, методичні поради та приклади. Підготовка не повинна займати більше часу, ніж сам урок. Кожен урок може бути інтегрований у навчальну програму з будь-якого предмета, але також може бути використаний як окремий урок або як позакласний захід [27].

Соціально-емоційне та етичне навчання (СЕЕН) базується на трьох вимірах, які відповідають типам знань і компетенцій, які СЕЕН прагне надати учням: 1) обізнаність, 2) емпатія і 3) прихильність. Кожен з цих вимірів можна оцінити на трьох рівнях: 1) особистісному, 2) соціальному та 3) системному. Ця система ґрунтується на науково обґрунтованих висновках SEL (соціально-емоційного навчання) і відображає модель, запропоновану Д. Гоулманом і П.

Сенге в їхній книзі «Потрійний фокус»: егоцентризм, увага до інших, увага до взаємозалежності та увага до систем. Три виміри СЕЕН - увага, емпатія та залученість - тісно пов'язані між собою та перетинаються на схемах. Кожен з них містить певний набір компетентностей, яких можна навчати окремо, але найкраще розглядати в загальному контексті [22].

Для того, щоб діяти конструктивно (індивідуально чи в групі), необхідно спочатку визначити проблему. Другий крок - емоційне залучення: це мотивує до дії (емпатія). Третій крок - діяти вміло (відданість справі). Саме ця тріада - обізнаність, емпатія та вміле залучення - може дати найкращі результати для людини та її оточення. Вона віддзеркалює іншу тріаду: голова - серце - руки. СЕЕН розбиває речі на ці три виміри, щоб учні могли легше сприймати їх окремо, а потім розуміти їх разом [27].

Якщо емпатія стає основою соціально-емоційного та морального навчання, вона створює можливість для учнів краще усвідомлювати свої дії та слова і відмовлятися від дій, які шкодять їм самим та іншим.

Це перший рівень СЕЕН, особистий рівень, який стосується турботи про себе. Другий рівень, соціальний, поширює цю турботу на інших - заохочуючи емпатію та співчуття, а також розвиток ефективних міжособистісних та комунікативних навичок. І третій рівень, системний рівень, зосереджений на допомозі учням розвинути усвідомлення, цінності та навички, щоб стати відповідальними та ефективними громадянами світу.

- Особистісний рівень СЕЕН має на меті допомогти учням на особистісному рівні, у їхніх стосунках один з одним та з родинами, а також як громадянам світу, які роблять відповідальний вибір для себе та інших. Хоча всі три рівні можна розглядати окремо в будь-якому порядку, особистісний рівень значною мірою є основою для соціального та системного рівнів. Щоб навчитися враховувати інтереси інших і робити складний моральний вибір, учнівство вимагає вміння піклуватися про себе. Щоб навчитися звертати увагу на потреби інших людей і ширших спільнот, включно зі світом, треба вміти звертати увагу на власні потреби і власне внутрішнє життя. У контексті соціально-емоційного

та етичного навчання це означає розвиток «емоційної грамотності» та пов'язаних з нею навичок, таких як уважність. Емоційна компетентність охоплює кілька ключових аспектів. Вона включає в себе здатність розпізнавати та аналізувати емоції, усвідомлюючи власні потреби, а також розуміти і екологічно реагувати на наслідки певних емоційних станів. Розвинута емоційна компетентність допомагає учням уникати імпульсивних та реактивних дій, які можуть завдати шкоди як їм самим, так і оточуючим. Вона сприяє збереженню внутрішнього спокою, що, в свою чергу, дозволяє приймати зважені рішення, що відповідають їхнім довгостроковим інтересам. Це є важливою навичкою для забезпечення добробуту та успішного розвитку учнів.

- Соціальні навички є важливою складовою розвитку учнів, які залишаються значущими не тільки в шкільні роки, а й упродовж усього життя. Окрім емоційної компетентності, що дозволяє ефективно керувати власною поведінкою, не менш важливою є здатність взаємодіяти з іншими людьми. Раніше вважалося, що ці здібності є вродженими, однак сучасні наукові дослідження показують, що соціалізацію можна розвивати через навчання, рефлексію та свідому практику. Такий підхід змінює не тільки психічні, а й фізичні аспекти особистості, що, в свою чергу, сприяє покращенню загального благополуччя. Важливою є роль освіти, спрямованої на розвиток щасливих і гармонійних дітей, яка повинна охоплювати не лише поведінкові, а й соціальні навички, орієнтуючись на найближче соціальне оточення дитини.

- Системний рівень. Світ стає дедалі складнішим, і лише емпатії недостатньо для досягнення кінцевої мети - ефективної моральної участі на глобальному рівні. Необхідне також відповідальне прийняття рішень, засноване на розумінні більших систем, в яких ми живемо. Якщо ми не здатні оцінити ситуацію з різних точок зору або наслідки дій у часі, то навіть дії з добрими намірами можуть призвести до негативних (навіть якщо вони не були заплановані) наслідків. Сучасні школярі зростають у неймовірно складному, глобальному та взаємозалежному світі. Виклики, що стоять перед нинішнім і майбутніми поколіннями, є складними і далекосяжними, а пошук рішень вимагає

нових способів мислення і підходів до проблем - способів, які є спільними, міждисциплінарними і системними [27].

- Системне мислення - це ще один спосіб вирішення проблем, необхідний у сучасному світі. Замість того, щоб зводити складні ситуації до однієї проблеми, а потім намагатися вирішити її поза контекстом (що може бути неефективним або ефективним, але ненадовго), системне мислення прагне зрозуміти причини та умови, які створили проблему, а потім розглядає компоненти і процеси системи в цілому, щоб вирішити не тільки поточну проблему, а й майбутні прояви.

Коли кожен вимір розбивається на рівні, з'являється дев'ять компонентів. Для полегшення розуміння кожен компонент має власну назву. У деяких випадках до соціально-емоційного та морального навчання можна підходити лінійно, оскільки деякі теми є взаємозалежними та взаємопов'язаними. Наприклад, засвоєння елементів особистісного рівня (емоційної грамотності) є передумовою для переходу до соціально-системного рівня, де учні можуть використовувати набуті вміння розпізнавати власні емоції за емоціями інших людей, а також аналізувати великі системи. Крім того, навички з виміру обізнаності можуть бути розширені до вимірів емпатії та залучення. Однак не обов'язково застосовувати строго лінійний підхід, оскільки навички, пов'язані з дев'ятьма компонентами, тісно взаємопов'язані.

Соціально-емоційне та етичне навчання використовує педагогічну модель, в якій учні просуваються через три рівні розуміння в міру набуття кожної навички. По суті, розвиток особистих цінностей і сильних сторін характеру можливий не лише через набуття знань - необхідно також, щоб знання були засвоєні на особистісному рівні, а потім глибоко засвоєні.

На першому рівні, рівні набутих знань, діти вчаться через слухання, читання, обговорення, відкриття і практику. На цьому рівні вони отримують базову інформацію та досвід, пов'язані з компетентностями, і розвивають глибоке розуміння кожної компетентності. Перший рівень знань є дуже важливим, але недостатнім, оскільки він ще не засвоєний. Учні слід заохочувати до критичного

мислення та більш глибокого вивчення вивчених тем, використовуючи різні підходи та застосовуючи їх до власної ситуації [22].

Це підводить їх до другого рівня - критичної рефлексії. На цьому рівні учні розвивають особисте розуміння теми і пов'язують вивчене з власним життєвим досвідом. Тут знання відкривають новий спосіб бачення світу - тепер це їхні особисті знання. На кожному уроці програми СЕЕН серія «рефлексивних вправ» допомагає дітям дослідити ці нові перспективи. Спочатку вони можуть бути невпевненими, і потрібне повторне навчання, щоб розвинути їх у глибші сильні сторони та особисті якості. Дуже бажано, щоб вчителі допомагали учням закріпити ці знання за допомогою рефлексивних вправ, які є частиною програми. Таким чином, учні поступово зможуть досягти рівня втіленого розуміння. Критичне мислення на кожному з цих етапів сприяє навчанню [27].

Ця педагогічна модель передбачає, що учні досліджують теми самостійно, а не за допомогою прямих інструкцій. У СЕЕН роль вчителя часто полягає в тому, щоб сприяти навчанню, а не просто викладати. Учнів заохочують думати самостійно і ставити власні запитання. Це єдиний спосіб пройти всі три рівні розуміння.

Усі три виміри соціально-емоційного та етичного навчання пов'язані із загальною метою. Ця мета визначає прагнення учня і не є мірилом успіху. Вона просто спрямовує навчальний процес у певному напрямку. Як зазначено в цілях, програма СЕЕН спрямована на розвиток: навичок, які постійно розвиваються впродовж навчального процесу усвідомлення емпатії емпатії прихильності.

- Учні вчаться краще усвідомлювати себе, краще розуміти власні думки та почуття, краще розуміти інших людей та їхнє духовне життя, краще усвідомлювати взаємозалежність між їхнім життям і більшими системами, в яких вони живуть.

- Учні розвивають навички емоційної гігієни та краще усвідомлюють взаємозалежність між ними та більшими системами, в яких вони живуть. Учні розвивають емпатії та мужнього співчуття до інших, а також терплячого прийняття спільної людяності, яка робить всіх людей на планеті цінними.

- Учні розвиватимуть складні навички регулювання поведінки та вміння розпізнавати, що є добрим і недобрим для себе та інших, вміння взаємодіяти з іншими у продуктивний і турботливий спосіб, а також здатність ефективно і впевнено брати участь у житті місцевих і глобальних спільнот задля спільного блага.

Коли почалася повномасштабна війна, навчальні заклади вже працювали за цією програмою понад два роки. Соціальні та емоційні навички, набуті учнями та вчителями за цей час, виявилися незамінним ресурсом. Програма СЕЕН має на меті допомогти учням зрозуміти, як піклуватися про себе та один про одного, особливо з точки зору соціального та емоційного здоров'я і благополуччя. Діти, які беруть участь у програмі СЕЕН, можуть легко відповісти на запитання «Як я себе відчуваю?».

2.2. Формування психологічного клімату шкільного колективу в умовах навчання

Колектив, як людська спільнота, що утворює систему колективних відносин, є найважливішим чинником формування соціальної сутності особистості та розвитку її індивідуальності. Група має значний вплив на особистість учня. Оскільки кожен школяр щодня перебуває в освітньому просторі, клас (свідомо чи несвідомо) впливає на нього. Шкільний колектив постійно розвивається і проходить певні стадії.

1. Спочатку група перебуває в зародковому стані, її члени недостатньо добре знають один одного і не виявляють ініціативи у своїй діяльності. Вони ще не виробили свій інструментарій. Учитель повинен допомогти учням виробити цілісний комплекс вимог - чітка форма, чіткий зміст, єдина команда, єдиний виховний орган для організації їхньої діяльності. Він вивчає особистісні якості членів групи, знайомить їх, допомагає вибрати авторитети, спрямовує їх у виконанні завдань, контролює їхню роботу, надає допомогу в разі потреби. Взаємовідносини між педагогом і вихованцями будуються за принципом безпосереднього впливу на групу і кожного її члена.

2. Поширення впливу активіста на весь клас. Якщо робота добре організована, активісти швидко починають проявляти ініціативу у визначенні завдань та організації колективних заходів. Учитель окреслює подальші перспективи діяльності групи (навчання, робота, спорт, ігри, позакласні заходи), сприяє підвищенню впевненості активістів у власних силах і делегує їм деякі завдання (контроль за чергуванням по школі або класу, прибирання класу, приготування їжі в їдальні, підготовка до свят). Відносини між учителем і учнями будуються на засадах демократії та паралельного впливу (поєднання прямого та опосередкованого впливу). Цей етап триває від одного до півтора року, залежно від стосунків у класі. На початку група умовно поділяється на три соціально-психологічні мікрогрупи: активісти, пасивні учні (які поступово долають свою байдужість) і ті, хто не підкорюється загальним правилам. Наприкінці другої фази клас стає психологічно і педагогічно однорідним [25, с.234].

З перших днів більшість дітей є свідомими та активними, а клас усвідомлює поставлені перед нею завдання. Учитель допомагає групі завоювати авторитет серед учнів і контролює її діяльність. Управління групою здійснюється на демократичних засадах, визнається право групи приймати рішення про заохочення і покарання її членів, планувати завдання, оцінювати поведінку учнів, запроваджувати систему завдань для малих груп учнів та окремих членів групи. На цьому етапі зростає вплив думки колективу, боротьба за честь, спрямованість і самоконтроль поведінки та навчальної діяльності. Кожен учень сприймає колективні, загальноприйняті вимоги як вимоги до себе, виявляє інтерес до самовиховання, який переростає у внутрішнє прагнення до вдосконалення особистих якостей і властивостей. Педагог спрямовує, консультує і надає методичну допомогу в оволодінні прийомами самовиховання (самоаналіз, самонавіювання, самодокір, самозаперечення негативного), поступово ознайомлюючи з ними всю групу. Це допомагає учням визначити якості, необхідні для саморозвитку, та розробити індивідуальні плани самопізнання і саморозвитку. Враховуючи вимоги до кожного члена колективу, досягнутий

групою рівень розвитку, вікові та індивідуальні особливості дітей, педагог коригує самовиховання, створюючи атмосферу, яка є важливою для всієї групи.

На кожному етапі розвитку колективу необхідний системний підхід - послідовно сформульовані завдання для групи, виконання яких забезпечує перехід від простого задоволення результатами до глибокого почуття причетності.

Виховні перспективи - це важливі завдання і цілі, які відповідають потребам індивідуального і групового розвитку, заохочують активність і відповідають віковим та індивідуальним особливостям. Для них характерні: захопленість справою на основі інтересу; суспільна значущість завдань, цілей, конкретних питань, пов'язаних з працею і життям; чітка організація діяльності для досягнення мети; педагогічна цілеспрямованість; виховання моральних якостей вихованців.

Компетентність педагога виражається в організації системи перспективних напрямків з урахуванням можливостей групи і реальних соціальних обставин. На практиці перспективи - це різноманітні умови праці, участь у конкурсах, допомога підшефним організаціям, походи та екскурсії, спортивні змагання, творчі виставки. Ці перспективи мають бути видимими і реальними, досяжними і здійсненими, а також мотивувати і заохочувати групу до їх досягнення. Рух до майбутнього передбачає обговорення планів, пропозицій та практичних дій для їх досягнення, що безпосередньо впливає на процес командування.

Однією з найсуттєвіших проблем формування позитивного клімату в шкільному колективі в процесі навчальної діяльності є булінг.

Булінг - соціальне явище, яке сьогодні широко поширене в Україні, США, Канаді, Японії та майже в усіх європейських країнах. Водночас це явище мало вивчене, хоча воно аж ніяк не нове. Про булінг почали говорити і писати ще на початку 20 століття, але лише 30 років тому на Заході почалися серйозні дослідження. Піонерами в цій галузі стали дослідники в скандинавських країнах. У скандинавських та англійських країнах булінг визначається як цькування, дискримінація та віктимізація. Девід Лейн та Ендрю Міллер визначають булінг

як тривалий процес навмисного жорстокого поводження, фізичного та/або психологічного, з боку однієї або групи дітей щодо іншої дитини (або дітей) [30]. Однак, говорячи про школу, важливо розуміти, що булінг проявляється не лише у стосунках між дітьми, а й у стосунках між вчителями та дорослими і дітьми.

У перекладі з англійської мови слово "булінг" означає переслідування, залякування, фізичний або психологічний терор з метою викликати страх в іншій людині і, таким чином, пригнічення. Поняття "булінг" розглядається від вузького - зйомка бійки до масштабного - насильство в цілому [40]. У скандинавських та англійських країнах використовують такі терміни: цькування, дискримінація, булінг (переважно групове знущання над дітьми), мобінг. Останній термін є найпоширенішим у науковій літературі.

Булінг має такі основні елементи:

- агресивна та негативна поведінка,
- відбувається у стосунках, в яких учасники мають нерівну владу,
- поведінка є навмисною.

Концептуалізований як повторювана та навмисно шкідлива форма агресії, що передбачає дисбаланс влади між жертвою та кривдником (кривдниками), булінг дедалі частіше визначають як значну соціальну проблему в багатьох країнах світу [48].

Булінг має згубні наслідки. Окрім безпосереднього впливу на здоров'я та психологічний стан, булінг є предиктором низької самооцінки, тривоги та депресії у дорослому віці, а також має негативний вплив на подальші соціально-економічні досягнення. Попередні дослідження також встановили зв'язок з розладами харчової поведінки, прогулами та суїцидальними думками. Ці висновки свідчать про те, що булінг може бути важливим шляхом, через який відтворюється соціальна нерівність у різних сферах, що підкреслює важливість виявлення тих, хто зазнає підвищеного ризику булінгу в ранньому дитинстві та підлітковому віці.

Останніми роками спостерігається підвищений інтерес до вивчення булінгу серед дітей та підлітків. Визнання довгострокових негативних наслідків

віктимізації в дитинстві призвело до значної кількості досліджень, присвячених визначенню соціально-економічних та поведінкових характеристик жертв булінгу. Незважаючи на значні відмінності в дизайні досліджень та операціоналізації булінгу в різних дослідженнях, консенсус щодо загальноприйнятих знань про демографічні та соціально-економічні характеристики жертв булінгу значно просунувся за останнє десятиліття. Низка досліджень продемонструвала, що стать, вік, зовнішність, шкільна успішність, сімейні обставини, стиль виховання, соціально-економічний статус (СЕС) та етнічна приналежність можуть мати значний вплив на ризик стати жертвою булінгу [41].

У дослідженнях булінг розглядається по-різному, а для вимірювання досвіду булінгу застосовуються різні методи: від спостережень і звітів вчителів до анкетування, в яких респондентів запитують, як часто вони піддавалися певним формам агресії. Однак фундаментальним для концептуалізації та операціоналізації булінгу є визнання його реляційної природи, коли кривдник використовує віктимізацію для обґрунтування або посилення нерівних владних відносин і підтримки соціальної ієрархії в межах певної групи чи мережі. Отже, самозвіт можна вважати найбільш прийнятним методом оцінки досвіду булінгу, оскільки він ставить на перше місце сприйняття жертвою свого досвіду. Крім того, він дозволяє дослідникам розрізняти різні види булінгу, а саме: фізичний булінг та булінг на основі стосунків. Фізичний булінг стосується прямих форм насильства, таких як удари, стусани тощо, тоді як булінг стосується менш очевидних форм агресії, спрямованих на шкоду стосункам, таких як виключення однокласника з групи та поширення принизливих пліток. Це аналітичне розмежування особливо важливе при вивченні випадків булінгу в підлітковому віці, оскільки він характеризується вищою частотою стратегічного булінгу в порівнянні з дитячим віком, коли фізичний булінг є переважаючою формою агресії[42].

Булінг має свої вікові, статеві (гендерні) та інші психологічні особливості. В основі булінгу лежить не лише нерівна фізична сила, а й дисбаланс влади, який

дозволяє одній дитині пригнічувати іншу, і така взаємодія між двома або більше дітьми повторюється протягом тривалого періоду часу. Акти агресії, спрямовані на одних і тих самих жертв, створюють між ними стійкі відносини, в яких булінг на одному полюсі доповнюється віктимізацією на іншому полюсі. Ця особлива форма агресії, особливо характерна для дитячого та раннього підліткового віку, завжди спрямована проти одних і тих самих дітей. При переході з початкової до середньої школи булінг дещо послаблюється, але для деяких дітей він є стійкою рисою особистості, і з віком змінюються лише форми вираження. Дослідники цього явища мають різні погляди на форми булінгу в школах. Д. Лейн [40] розрізняє фізичне та психологічне насильство. Він розрізняє фізичне, емоційне, вербальне, психічне та сексуальне насильство.

Емоційне насильство викликає емоційний стрес, принижує жертву та підриває її самооцінку. Зброєю в цьому випадку є голос. Можна виділити такі види емоційного насильства: дражнилки, використання прізвиськ, які постійно спрямовані на людину і тим самим ображають, нескінченні коментарі, упереджені судження, висміювання, приниження в присутності інших дітей тощо. Цей вид булінгу часто спрямований на жертв, які виділяються своїм зовнішнім виглядом, діалектом або голосом, високою або низькою успішністю в школі. Обзивання також може набувати форми інсинуацій щодо передбачуваної сексуальної орієнтації учня. Використання анонімних телефонних дзвінків є дуже поширеною формою вербального переслідування, де жертвами можуть бути не лише учні, а й вчителі, відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування з жертвою. Ініціатором цього методу зазвичай є булер. Жертву навмисно ізолюють, виключають або ігнорують частина або весь клас. Така ситуація може супроводжуватися виставлянням оцінок, пошепки образами, які жертва може почути, або принизливими знаками на дошці чи в громадських місцях (відмова грати чи вчитися з дитиною, відмова сидіти за однією партою з дитиною, відмова запрошувати дитину на дні народження). Під фізичним насильством мають на увазі застосування фізичної сили щодо учня, однокласника, внаслідок чого можливе нанесення фізичної травми. До фізичного насильства відносяться

побиття, нанесення удару, ляпаси, потиличники, псування майна, унаслідок чого може бути пошкоджено, вкрадено або заховано одяг, підручники або інші особисті речі жертви тощо. У крайніх випадках може застосовуватися зброя, наприклад, ножі. Зазвичай фізичне та емоційне насильство супроводжують одне одного. Глузування і знущання можуть тривати тривалий час, спричиняючи в жертви травмувальні переживання [53].

Сексуальне насильство або спокушання - використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослим або іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди. До сексуального розбещення належать також втягнення дитини в проституцію, порнобізнес, оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли вона цього не підозрює (під час роздягання, справляння природних потреб тощо).

Економічне насильство передбачає використання грошей для контролювання іншої особи. Також у цьому випадку від жертви вимагають гроші і погрожують, якщо він/вона не віддає їх негайно. Можуть вимагати також сніданки, талони або гроші на обід. Жертву також можуть примушувати красти майно. Така тактика використовується виключно для покладання провини на жертву.

Кібербулінг, тобто жертва отримує образи на свою електронну адресу або через інші електронні пристрої [42].

Виходячи з вищевикладеного, шкільний булінг слід розділити на дві основні форми:

- фізичний шкільний булінг - умисні поштовхи, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень тощо;
- сексуальний булінг є підвидом фізичного (дії сексуального характеру);
- психологічний шкільний булінг - насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічної травми через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисне заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми можна віднести:

- вербальний булінг, де знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, задирання, поширення образливих чуток тощо);

- образливі жести або дії (наприклад, плювки в жертву або в її напрямку);

- залякування (використання агресивної мови тіла та інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву робити або не робити що-небудь);

- ізоляція (жертву навмисне ізолюють, виганяють або ігнорують частина учнів або весь клас);

- вимагання (грошей, їжі, інших речей, примус що-небудь вкрати);

- пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви);

- шкільний кібербулінг - приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо).

Мотивація до булінгу різна: помста, відновлення справедливості, як інструмент підпорядкування лідеру, повалення конкурентів, з почуття неприязні тощо. Особливо небезпечною є мотивація, пов'язана із задоволенням садистичних потреб, у певної категорії акцентуйованих особистостей, які дисгармонійно розвиваються. Донедавна цю проблему вивчали переважно на контингенті хлопчиків, оскільки було міцно укріплене положення, що представники чоловічої статі агресивніші порівняно з жіночою статтю. Однак останнім часом ситуація істотно змінюється, дівчатка дедалі частіше демонструють агресивні форми поведінки. Цей процес можна пояснити змінами, що відбуваються в суспільстві, початком маскулінізації дівчаток [53].

Щонайменше одна з чотирьох дітей у початковій школі та одна з десяти дітей у середній школі зазнають знущань з боку однолітків кожні чотири місяці. Через дещо іншу організацію шкільної освіти, на думку багатьох дослідників і фахівців, саме в середній школі рівень булінгу в наших школах є найвищим. Багато дослідників сходяться на думці, що серед дітей спостерігається повсюдне зростання рівня тривожності. Зростає кількість самогубств серед дітей.

Здебільшого булінг є латентним для оточуючих, але діти, які зазнають цькування, отримують психологічні травми різного ступеня тяжкості, що призводять до серйозних наслідків і навіть суїциду. І не має значення, чи був булінг фізичним або психологічним [40].

Шкільне насильство - це вид насильства, коли примус і насильство застосовуються між дітьми або вчителями до учнів. Попередження шкільного насильства є найважливішим завданням держави, адже жорстоке поводження з дітьми неминуче призводить до негативних наслідків. Крім явних і вербальних форм агресії, нерідкісні приховані та ретельно замасковані прояви, які дуже часто залишаються непоміченими [41].

Сьогодні можна стверджувати, що коли діти вчиняють акти насильства щодо інших дітей, це безпосередньо пов'язано з їхньою власною психологічною неповноцінністю: Як правило, в основі насильницької поведінки дітей та підлітків лежить їхній власний травматичний досвід. Таким чином, булінг можна розуміти як умисне, не пов'язане з самозахистом і не санкціоноване державними нормами тривале (повторюване) фізичне або психологічне насильство з боку особи або групи, яка має певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) над індивідом, що переважно проявляється в організованих колективах з конкретною особистою метою (наприклад, прагненням отримати владу від певних осіб).

Булінг - масове явище. За статистикою міжнародних дослідників, від 4% до 50% учнів піддаються булінгу в тій чи іншій формі. У деяких випадках булінг має ситуативний характер, але іноді систематичне цькування з боку однолітків призводить до летального результату [47].

Оскільки булінг є досить складним явищем, не існує чітких пояснень або універсальних способів боротьби з ним та запобігання йому. Одні дослідники переважно вивчають індивідуальні та особистісні характеристики булерів і жертв, інші - соціальні та психологічні процеси, що стоять за булінгом і віктимізацією (як одна дитина віктимізує іншу), треті - макро- та мікросоціальні норми відповідних груп і спільнот (чому деякі школи та громади більш схильні

до булінгу, ніж інші). Результати досліджень структури та соціально-економічного статусу сімей так само неоднозначні щодо ймовірності того, що діти стануть булерами. Однак схильність до агресії та конфліктів у сім'ї незмінно пов'язана з агресивною поведінкою. Батьки, які є агресивними або недбалими, застосовують тілесні покарання або беруть участь у серйозних конфліктах один з одним, більш схильні до того, що їхні діти стануть булерами.

У підлітковому віці групи однолітків стають все більш важливими і в деяких випадках затьмарюють батьківський вплив. Як і в сім'ї, схильність до агресії в групі однолітків пов'язана з поведінкою булінгу. Існує сильна тенденція до того, що булери дружать з іншими булерами у своєму класі чи школі. Незрозуміло, якою мірою це пов'язано з тим, що булери самі обирають собі в друзі інших булерів, чи з тим, що вони впливають на своїх друзів, щоб ті вдавалися до агресії, але дослідження, як правило, показують, що працюють і процеси відбору, і процеси впливу.

Булінг може виникати як реакція на низький рівень самооцінки та емпатії або на підвищений рівень тривоги, депресії чи гніву. Додаткові дослідження задокументували, що булери мають труднощі з адаптацією до школи і що академічні невдачі можуть сприяти їхній агресивній поведінці. Ці результати досліджень свідчать про те, що булінг спричинений психологічними вадами, які, у свою чергу, виникають під впливом агресії та конфліктів. Однак інші дослідження свідчать про зовсім іншу картину, коли булери мають такий самий або вищий рівень самооцінки, ніж пересічні громадяни. Деякі булери мають високий рівень соціальних навичок, емпатії та самоповаги. Вони можуть займати центральні позиції в соціальному житті своїх шкіл і вважатися досить популярними серед однолітків, хоча їх не обов'язково люблять. Дійсно, високий соціальний статус цих агресорів, ймовірно, дає їм змогу знущатися над своїми більш вразливими однолітками. З цієї точки зору, замість того, щоб бути наслідком психологічних проблем, поведінка булінгу є наслідком прагнення до вищого соціального статусу серед однолітків. Як і у випадку з гендером, цей новий, на перший погляд, суперечливий образ популярного булера може бути

результатом розширення визначення шкідливих дій - або змін у самій поведінці булінгу - і включення до нього кібербулінгу та інших форм прихованого переслідування.

Перш ніж заглибитися в питання булінгу та способів боротьби з ним, необхідно детальніше розглянути структуру, функції, основні умови та механізми булінгу. Соціальна структура булінгу зазвичай складається з трьох елементів: переслідувач (кривдник), жертва та спостерігач.

Норвезький психолог Д. Олвеус [41] визначає типові характеристики учнів, схильних до булінгу, наступним чином: вони мають сильну потребу домінувати і пригнічувати інших учнів для досягнення своїх цілей; вони імпульсивні і легко виходять з себе; вони часто поводяться зухвало і агресивно по відношенню до дорослих, включаючи батьків і вчителів; вони не відчують співчуття до своїх жертв; якщо це хлопчики, то вони зазвичай фізично сильніші за інших хлопчиків.

Типові жертви булінгу також мають свої особливості: вони боязкі, чутливі, замкнуті та сором'язливі; часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні та мають низьку самооцінку; схильні до депресії та частіше, ніж їхні однолітки, думають про самогубство; часто не мають близьких друзів і більш успішні з дорослими, ніж з однолітками; якщо це хлопчики, то вони можуть бути фізично слабшими за своїх однолітків.

Щодо спостерігачів (ким би вони не були), дослідники виділяють такі типові стани, як почуття провини та безпорадності.

Типологічні характеристики учасників булінгу :

. Переслідувачі з низьким соціометричним статусом мають найвищий коефіцієнт задоволеності спілкуванням, вони чітко усвідомлюють коло спілкування, в якому їх приймають. Вони значно більш авторитарні, ніж всі інші учасники булінгу. Ця характеристика допомагає їм підпорядковувати своїх "помічників", дає жертвам "булінгу" внутрішнє виправдання і створює відчуття суб'єктивної справедливості. Незважаючи на свою роль, "переслідувачі" сприймають себе надмірно ввічливими і хочуть бути ще менш ввічливими, ніж вони є насправді. Крім того, "сталкери" не є терплячими і не намагаються бути

такими. Загалом, "сталкери" мають досить високу самооцінку і високий рівень витонченості.

"Жертви" мають найнижчий соціометричний статус і найнижчий коефіцієнт задоволеності спілкуванням, що свідчить про їхню низьку соціальну приналежність. "Жертви" є найбільш залежними, "слабкими" порівняно з іншими учасниками булінгу. Самооцінка "жертв" нижча, ніж в інших групах, а рівень самоствердження досить високий, тому "жертви" дуже незадоволені собою, не приймають себе і, можливо, хочуть змінитися.

"Помічники" - мають досить низький соціометричний статус, допомагають "булерам", не користуються повагою в класі. "Помічники" дуже залежні, що ставить їх у підлегле становище по відношенню до "булерів", але водночас вони досить авторитарні, що створює внутрішній дискомфорт. Коли справа доходить до активного і прямого булінгу, саме "помічники" мають найбільший вплив, оскільки саме вони зазвичай лаються і б'ють, тоді як "кривдники" лише обирають мішень і складають план. «Помічники» відчують гострий дефіцит спілкування. Вони можуть вбачати в «переслідувачах» ознаки небезпеки і тому намагаються допомогти їм навіть під час переслідування. Помічники" мають середні показники за рівнями впевненості в собі та витонченості.

«Захисники» є найбільш вразливими серед «помічників». «Захисники» мають найвищий соціометричний статус і досить високий фактор задоволеності спілкуванням, тобто вони загалом задоволені своїм становищем, яке також є досить високим. Вони демонструють заляканість по відношенню до однолітків і рідше, ніж інші, піддаються булінгу, що підтверджує правильність групової сегрегації. «Захисники» мають досить високу самооцінку, особливо з точки зору надійності та розуміння. В ідеалі вони хочуть бути дуже добрими, доброта для них є постійною цінністю. Ці якості дозволяють їм розуміти, співпереживати і допомагати «жертвам».

«Нейтральні учасники» мають досить високий соціометричний статус і коефіцієнт усвідомлення позитивних стосунків. Вони найменш залежні, тобто взагалі не втручаються в конфлікти. Вони задовольняються спостереженням

збоку, але це не завжди добре, оскільки "нейтральні учасники" є глядачами, яким пропонується "булінг-шоу". Багато в чому саме їхня пасивність провокує булінг і, крім того, "булери" часто є лише виконавцями волі "нейтральних учасників". Саме вони мають найвищі якісні показники "толерантності". Це ще раз підтверджує обґрунтованість групового відокремлення, оскільки в багатьох випадках саме толерантність дозволяє їм залишатися осторонь конфлікту [20].

Булінг впливає не лише на безпосередніх жертв. Діти, які знущаються над іншими, мають владу і високий статус по відношенню до жертв. Як наслідок, у булерів розвиваються проблеми з симпатією до інших, що призводить до девіантної поведінки. Жертвами булінгу можуть стати всі учні, і в цьому немає їхньої вини. Жертва розглядається булерами як "біла ворона". Дитина може бути вразливою, експансивною, бездіяльною або примушуваною вдома, належати до іншої раси, мати інші релігійні переконання або культурні уподобання - все це причини стати жертвою булінгу. Жертвою булінгу може стати будь-яка дитина, але зазвичай об'єктом цькування стає той, хто слабший або чимось відрізняється від інших. Найчастіше жертвами насильства в школах стають діти, які мають [41]

Фізичні вади. Діти з фізичними вадами - ті, що носять окуляри, мають порушення слуху або рухових функцій (наприклад, церебральний параліч), тобто ті, хто не може адекватно чинити опір і захищати себе, - набагато частіше стають жертвами насильства,

Поведінкові характеристики. Ті, хто піддається глузуванням та агресії, - це замкнуті діти (інтроверти та флегматики) або діти з імпульсивною поведінкою. Гіперактивні діти можуть бути надмірно нав'язливими в деяких аспектах, будучи при цьому більш наївними і безпосередніми, ніж їхні однолітки. Вони занадто часто втручаються в особистий простір інших дітей і дорослих: втручаються в розмови та ігри інших, висловлюють свою думку і стають нетерплячими, коли чекають своєї черги пограти. З цих причин вони часто бувають деструктивними і "дають відсічі". Гіперактивні діти можуть бути як жертвами, так і агресорами, а часто і тими, і іншими одночасно, фізичний вигляд. Все, що виділяє дитину зовні, може стати об'єктом насмішок: руде волосся,

веснянки, колючі вуха, криві ноги, особлива форма голови, маса тіла (повнота або слабкість) тощо, погані соціальні навички. Є діти, які не виробили психологічного захисту від вербального та фізичного насильства через недостатній досвід соціалізації та самовираження. Порівняно з дітьми, які розвинули відповідні віку соціальні навички, діти з поганими соціальними навичками частіше погоджуються на віктимізацію. Ті, хто змирився з віктимізацією, сприймають ситуацію як неминучу і часто навіть внутрішньо виправдовують агресора: "...так, я такий, я на це заслуговую, я на це заслужив", страх перед школою. Найчастіше він проявляється у тих, хто йде до школи з негативними соціальними очікуваннями. Іноді страх викликають батьки, які мали проблеми в школі. Тригером можуть бути розповіді про поганих вчителів та низькі оцінки. Дитина, яка демонструє невпевненість і страх перед школою, з більшою ймовірністю може стати жертвою знущань з боку однолітків,

Відсутність досвіду життя в суспільстві (діти, які навчаються вдома). Діти, які не відвідують дошкільну групу, можуть не мати необхідних навичок для вирішення проблем спілкування. Однак вони часто мають кращі навички та зрілість, ніж діти, які відвідували дошкільний заклад,

Найчастіше жертви булінгу мовчать про те, що над ними знущаються. Про те, що щось не так, свідчить поведінка та настрої дитини. Жертва зазвичай відчуває себе беззахисною та пригніченою по відношенню до кривдника. Ці почуття призводять до відчуття постійної небезпеки, страху перед усім і всіма, невпевненості в собі і, як наслідок, втрати самоповаги та впевненості в собі. Іншими словами, постраждала дитина стає абсолютно беззахисною перед нападами кривдника. Надзвичайно сильний булінг може довести жертву до самогубства. У зв'язку з цим люди, які оточують дитину, повинні бути дуже уважними навіть до незначних змін у її поведінці.

Діти, які зазнають булінгу, демонструють наступні поведінкові риси: Вони прикидаються хворими, щоб не ходити до школи, бояться самотійно йти до школи та зі школи, просять, щоб їх провели до класу, і спізнюються, змінюють свою поведінку та темперамент, проявляють явні симптоми страху, такі як

порушення сну та апетиту, нічний плач, енурез, заїкання та нервозність, нічний плач, енурез, заїкання і нервові тики, замкнутість і скритність, виявлення зіпсованого верхнього одягу або пошкодженого одягу, часті прохання грошей, крадіжки, погана успішність у школі, втрата інтересу до улюблених занять, постійні садна, синці та інші травми, мовчання, небажання говорити, і як прояв крайнього ступеня - суїцид.

Іноді ці симптоми не обов'язково вказують на те, що дитина зазнає булінгу. Однак, якщо ці симптоми не зникають, варто запідозрити, що щось не так, і з'ясувати причини змін у поведінці дитини. Найстрашніше в булінгу - це його вплив на дітей, які не беруть активної участі, є сторонніми спостерігачами. Булінг провокує негативні риси в людях, створюючи психодинамічну поведінку нижчого порядку. Це пояснюється наступним:

- булінг заразний,
- підліток змушений обирати між силою і слабкістю (жертви часто виглядають смішними і жалюгідними), він не дуже хоче мати справу зі слабкими
- швидко призводить до того, що підліток перестає відчувати відповідальність за себе, булінг змушує його обмежуватися тим, що роблять інші,
- біль жертви повторюється знову і знову, і учасник виявляє, що почуття співчуття зменшується з кожним роком.

У ситуації булінгу більшість людей є спостерігачами. Вони також потребують серйозної допомоги, щоб зрозуміти свій досвід. Розмова з кожною категорією учасників ситуації буде відрізнятися. Не слід забувати, що всі сторонні спостерігачі, свідки булінгу, будь то учні, вчителі або технічний персонал, навіть якщо вони не втручаються і не реагують, природно, перебувають під великим психологічним тиском. Свідки булінгу часто відчувають тривогу в школі і почуття, характерне для жертв травми: безсилля перед обличчям насильства. Навіть якщо насильство не спрямоване безпосередньо проти них.

Булінг шкодить не лише жертвам такої поведінки, але й спостерігачам та самим булерам. У жертв булінгу можуть розвинути проблеми з психічним

здоров'ям, такі як тривога та депресія, порушення режиму харчування та сну, вони можуть почуватися самотніми та ізольованими, мати суїцидальні думки, відмовитися від діяльності, яка їм колись подобалася; пропускати шкільні уроки, чи, взагалі, кинути школу. Дорослі, які зазнають булінгу на робочому місці, все частіше беруть лікарняний на роботі. Крім того, молодь і дорослі, які зазнають булінгу, іноді вдаються до насильницьких заходів, включаючи масові розстріли, щоб помститися своїм кривдникам.

Свідки булінгу теж страждають. Молоді люди, які стають свідками булінгу, піддаються підвищеному ризику вживання заборонених речовин, тютюну або алкоголю. Як і жертви булінгу, вони можуть частіше пропускати заняття в школі та мати проблеми з психічним здоров'ям, особливо тривожність і депресію. Крім того, свідки булінгу можуть відчувати провину або сором за те, що не втрутилися. На робочому місці спостереження за булінгом може знизити моральний дух і збільшити плинність кадрів. Свідки можуть відігравати важливу роль у припиненні булінгу, особливо якщо вони мають владні повноваження або той самий ранг, що й кривдник. Замість того, щоб заплющувати очі на булінг, свідки можуть викликати кривдника або повідомити про його поведінку іншим. Свідки також можуть проявити ініціативу, підтвердивши розповіді жертви про булера. На жаль, багато свідків мовчать, бо бояться стати наступною мішенню булера.

Булери самі страждають від наслідків своїх дій. У них також підвищується ризик виникнення розладів, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, і вони можуть кинути школу. Крім того, вони, як правило, частіше б'ються, починають статеве життя в молодшому віці та потрапляють до системи кримінального правосуддя. У дорослому віці булери частіше знущаються над своїми дітьми та близькими [40]. І хоча булери на робочому місці можуть просуватися по кар'єрних сходах, їм доводиться боротися з низьким моральним духом, зниженням продуктивності праці та високою плинністю кадрів, до якої призводить їхня поведінка. Вони також можуть зіткнутися з розслідуваннями на робочому місці, офіційними скаргами та

судовими позовами щодо їхньої поведінки. Булери, які мають певне уявлення про свою поведінку, можуть обговорити каталізатор, що стоїть за їхнім булінгом, з лікарем, який займається психічним здоров'ям. Потім, під час терапії, вони можуть розповісти про те, де вони навчилися знущатися і як їхня поведінка впливає на інших. Однак, якщо школа, місце роботи та члени сім'ї захищають булерів, ці люди можуть не думати, що їм потрібна допомога.

Наслідки булінгу для психічного здоров'я можуть бути серйозними і тривати все життя. Одне дослідження навіть припустило, що з точки зору психічного здоров'я булінг настільки ж шкідливий, як і жорстоке поводження з дітьми, якщо не гірше [42].

Коли міжособистісні стосунки людини не досягають бажаного рівня, вона, швидше за все, відчуває самотність, що супроводжується негативними психологічними станами, такими як порожнеча, нудьга, безпорадність і депресія. Особистість є важливим фактором, що впливає на самотність. Наприклад, екстраверсія, сумлінність і відкритість позитивно пов'язані з ефективною соціальною адаптацією підлітків. Підлітки з високим рівнем нейротизму зазвичай мають низьку задоволеність міжособистісними стосунками. На противагу цьому, особи з високим рівнем згідливості краще контролюють свої емоції та вирішують міжособистісні конфлікти.

Емоційне життя колективу виражається через емоційні стани, які складають психологічний клімат і психологічну атмосферу класу. Не менш важливою для розвитку позитивного психологічного клімату є гуманізація стосунків в шкільному колективі: доброзичливість, симпатія, взаємодопомога, довіра тощо. Соціальні психологи розглядають психологічний клімат як емоційний клімат колективу, який відображає взаємини, що склалися в групі, характер співпраці та ставлення до неї оточення. Психологічний комфорт у процесі освітньої діяльності, таким чином, залежить від того, як складаються стосунки між педагогами та дітьми, між дітьми, між педагогами та батьками, між різними суб'єктами та предметами.

Висновок до другого розділу.

Позитивний психологічний клімат у школах не лише забезпечує психологічне здоров'я учасників освітнього процесу, а й підвищує ефективність викладання та покращує результати навчання. Численні дослідження показали, що булінг, високий рівень агресії, підліткова злочинність і шкідливі звички є наслідками негативного психологічного клімату. Він впливає на поведінку, психосоціальну адаптацію, психічне здоров'я та самооцінку учнів. Шкільний клімат - це соціальні характеристики школи з точки зору взаємовідносин між учнями та персоналом/вчителями, акцентів у навчанні та викладанні, цінностей і норм, а також загальних поглядів і практик.

Одним із головних завдань реформи НУШ був розвиток «м'яких навичок» та компетентностей, які включають не лише знання, а й уміння їх застосовувати та розвивати ціннісні орієнтири. До переліку компетентностей та наскрізних навичок входять соціальні, політичні та культурні компетентності, інноваційність, підприємливість, критичне та системне мислення, логічне мислення, креативність, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми та співпрацювати з іншими. Успішні освітні системи досягають цього амбітного і складного завдання за допомогою соціально-емоційного навчання (СЕЕН).

СЕЕН - це міжнародна програма, спрямована на сприяння соціально-емоційному та етичному навчанню в дошкільній та шкільній освіті в усьому світі, а також на всіх рівнях освіти, включаючи вищу освіту та професійно-технічну підготовку.

Під час викладання кожного з компонентів СЕЕН вчителі прагнуть сприяти навчанню на всіх трьох рівнях розуміння - знання, критичне осмислення та втілене розуміння. Вчителі виступають посередниками у викладенні навчального матеріалу, допомагають учням краще зрозуміти його, щоб вони досягли рівня критичного осмислення, а також закріплюють знання та розуміння через практику та повторення. Незважаючи на те, що СЕЕН чітко наголошує на стійких

навичках, вона не є обов'язковою програмою. Насправді, навчальна програма СЕЕН розроблена таким чином, щоб озброїти учнів навичками та цінностями, пов'язаними з цілями кожного виміру, водночас посилюючи компетенції з різних вимірів. Іншими словами, вчителі можуть пов'язувати теми різних вимірів. Іншими словами, перевага соціально-емоційного та етичного навчання полягає в тому, що воно пропонує конкретні стратегії для розвитку ключових компетентностей у кожному з трьох вимірів у взаємодоповнюючий спосіб.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНА ПЕРЕВІРКА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В ШКІЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Обґрунтування програми емпіричного дослідження

Мета емпіричного дослідження: експериментально дослідити особливості формування психологічного клімату в шкільному середовищі в процесі навчальної діяльності

Завдання емпіричного дослідження:

1. Підібрати й обґрунтувати методики дослідження, які дозволять визначити психологічні особливості школярів, які обумовлюють формування психологічного клімату в закладах середньої освіти.

2. Створити авторську анкету для вчителів, відповіді на яку дозволять визначити вплив різних факторів на формування психологічного клімату під час навчального процесу. На формування психологічного клімату в шкільному колективі, як вже зазначалося вище, впливає багато факторів: взаємодія учнів та вчителів й персоналу, міжособистісні стосунки в педагогічному колективі та інші

3. Провести емпіричне дослідження психологічних особливостей учнів п'ятого класу, які обумовлюють формування психологічного клімату в закладах середньої освіти.

4. Інтерпретувати й проаналізувати отримані результати. При проведенні дослідження важливо не просто провести якісь опитування, тести чи анкетування. Основною метою дослідження є визначення якихось особливостей,

виявлення та відсоткове визначення груп з різними проявами цих характеристик, що дозволить зробити як теоретичні, так і практичні висновки.

5. Провести математико-статистичну обробку результатів.

Математико-статистична обробка результатів включає в себе описову статистику, дозволяє визначити, на скільки отримані дані можуть бути застосовані для більшої вибірки. В нашому дослідженні для цього використовується критерій достовірності Стюдента. Для визначення впливу того чи іншого фактору на формування психологічного клімату в шкільному колективі під час навчального процесу необхідно провести факторний аналіз. Для встановлення взаємозв'язків між отриманими показниками необхідно провести кореляційний аналіз. Щоб обрати метод кореляційного аналізу необхідно визначити рівномірність розподілу даних, для чого буде використано метод Колмогорова-Смирнова.

6. На основі отриманих результатів розробити методичні рекомендації щодо формування позитивного психологічного клімату в шкільному середовищі

Всі наукові дослідження базуються на методології. Методологія - це вчення (в перекладі з грецької) про правила мислення, які застосовуються при побудові наукової теорії. Саме поняття методології різні вчені трактують по-різному. Багато зарубіжних шкіл не розрізняють методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологія розглядається як вчення про науковий метод пізнання або як система наукових принципів, що лежать в основі дослідження, а вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження і певний порядок їх застосування здійснюється з метою отримання найбільш об'єктивно точної інформації про процеси і явища.

Методологія в науці виконує такі функції:

- визначає шляхи отримання наукового знання, які відображають динаміку процесів;
- дає орієнтири, конкретний шлях до тієї чи іншої мети дослідження;
- забезпечує повноту відбору інформації про процес або явище;

- створює систему наукової інформації, що базується на об'єктивних фактах та на логіко-аналітичному інструментарії наукового пізнання;
- допомагає ввести нову інформацію в науково-теоретичну базу;
- дозволяє уточнити та систематизувати поняття.

Іншими словами, метод - це схема, план розробки наукової проблеми.

Методологія - це спосіб розуміння та аналізу природних явищ і соціальних процесів. У найзагальнішому розумінні метод - це спосіб, процедура, що використовується для досягнення мети дослідження. Він відповідає на питання: Як я можу пізнати?

Методологія - сукупність методів, прийомів, процедур у будь-якому дослідженні.

Принципи (підходи) наукового дослідження - когнітивний, термінологічний, історичний, системний, моделювання.

На даному етапі розвитку розрізняють базові, загальнонаукові принципи (власне методологію), конкретно-наукові принципи, що лежать в основі теорії в тій чи іншій дисципліні або галузі науки, і конкретну систему методів, що використовуються для вирішення конкретних дослідницьких завдань.

Емпіричне дослідження - це вид пізнавальної діяльності, спрямований на виявлення взаємозв'язків досліджуваного предмета, тоді як сутність цих взаємозв'язків дає теоретичний підхід.

Вибір і застосування методів і різних дослідницьких прийомів визначаються природою явища і завданнями дослідника. Методи мислення вкорінені в практичній діяльності. В історії науки методи розвивалися в результаті відкриттів і розробки нових теорій. Метод формується попередньою дослідницькою практикою і слугує відправною точкою для подальших досліджень, об'єднуючим принципом практики і теорії.

Метод невіддільний від теорії: будь-яка об'єктивна система знань може стати методом. Нерозривний зв'язок між методом і теорією знаходить своє відображення і в методологічній ролі наукових законів. Кожен науковий закон відображає те, що існує насправді, але також вказує на те, як ми повинні мислити

про нашу власну сферу. Наприклад, закон збереження матерії та енергії є також методологічним принципом, якого необхідно дотримуватися, а рефлексорна теорія вищої нервової діяльності - методом вивчення поведінки тварин і людини.

Емпіричний підхід базується на досвіді, спостереженні та експерименті.

Спостереження - це експеримент, поставлений самою природою. Дані спостережень аналізуються і виявляються методичні, систематичні та випадкові помилки. Після систематизації та класифікації дані спостережень перетворюються на наукові факти та теоретично інтерпретуються.

Для вивчення рівня і характеру тривожності, пов'язаної зі школою, було застосовано *тест шкільної тривожності Філіпса*. Тест складається з 58 питань, які було представлено у друкованому вигляді. На кожне питання потрібно однозначно відповісти «так» (ставиться знак "плюс") або "ні" (знак "мінус"). Перед початком роботи дітям давалась інструкція: "Хлопці та дівчата, зараз вам буде запропоновано опитувальник, який складається з питань про те, як ви себе почуваєте в школі. Намагайтеся відповідати щиро і правдиво, тут немає вірних чи невірних, хороших чи поганих відповідей. Над відповідями не треба довго замислюватися. Необхідно записати номер запитання і відповідь: "плюс", якщо згодні з твердженням, або "мінус", якщо не згодні". Аналізується загальний емоційний стан школяра, яке визначається наявністю тих чи інших тривожних синдромів та їхньою кількістю. Змістовна характеристика окремих факторів:

1. Загальна тривожність в школі- загальний емоційний стан дитини, що пов'язане з різними формами залученості дитини до шкільного життя.

2. Переживання соціального стресу- емоційний стан дитини, на фоні якого розвивається її соціальні контакти, в першу чергу, з однолітками.

3. Фрустрація потреби в досягненні успіху- несприятливий психічний фон, який не дозволяє дитині розвивати свої потреби в досягненні високих результатів.

4. Страх самовираження- негативні емоційні переживання ситуацій, які пов'язані з необхідністю саморозкриття та демонстрацією своїх здібностей та можливостей.

5. Страх ситуацій перевірки знань- негативне ставлення та переживання тривоги в ситуаціях перевірки знань, досягнень, можливостей, особливо, коли це відбувається прилюдно.

6. Страх не відповідати чийось очікуванням. Орієнтація на важливість інших в оцінці власних результатів, вчинків, і думок. Тривога з приводу оцінок, які дають інші люди, очікування негативних оцінок.

7. Низька фізіологічна стресостійкість- особливості психофізіологічної організації, зниження у дитини здатності пристосовуватися до стресових ситуацій, підвищена імовірність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний фактор середовища.

8. Проблеми й страхи у відносинах з вчителями, загальний негативний емоційний фон відносин.

Зокрема, застосований тест шкільної тривожності Філіпса дозволяє виміряти рівень тривожності учнів, пов'язаної з навчанням і соціальними аспектами шкільного життя. Визначення рівня тривожності є важливим для теоретичної частини роботи, оскільки тривожність безпосередньо пов'язана з психологічним кліматом. Високий рівень тривожності може вказувати на наявність психологічних бар'єрів, які заважають комфортному навчання та соціалізації, що, в свою чергу, створює напружену атмосферу в класі. Психологічний клімат у навчальному середовищі значною мірою залежить від того, наскільки учні здатні справлятися зі стресом і тривожністю, пов'язаними з навчанням.

Тест «САН», назва якого складається з перших букв слів «Самопочуття», «Активність», «Настрій», В. А. Доскіним, Н.А. Лаврентевою, М. П. Мірошніковим і В. Б. Шарай і уперше опублікований в 1973 році є важливою для дослідження функціонального стану школярів. Опитувальник САН; використовується для визначення функціонального стану людини і його змін

впродовж певних інтервалів часу (наприклад, робочої зміни, етапів навчання й тренування). Важливою особливістю цього тесту є те, що він показує теперішній стан респондента. Інакше кажучи, методика не відстежує середній рівень активності або типовий настрій- його завдання- дати оперативну оцінку. Шкали пов'язані між собою. Так , при поганому самопочутті знижується активність та настрої. І, навпаки, гарний настрій може підвищувати активність. Якщо людина занадто втомлена, то, як правило, її активність і самопочуття не дуже високі у порівнянні з настроєм. «САН» - це бланк, на якому нанесені 30 пар слів протилежного значення, що відображають різні сторони самопочуття, активності і настрою. Ця методика дозволить визначити функціональний стан учнів під час навчання, тобто отримати інформацію про відповідність навантаження віковим можливостям, а також, у поєднанні з іншими методиками дозволить оцінити вплив тривожності на загальний стан учнів

Теоретично це пов'язано з концепцією психологічного клімату, оскільки висока активність і гарний настрій сприяють більш позитивному сприйняттю шкільного середовища, в той час як погане самопочуття та низька активність можуть свідчити про незадовільну атмосферу в колективі.

Проективна методика «Дерево» Дж. і Д. Лампен.

Проективна методика «Дерево» дозволяє виявити самооцінку учнів та їхнє ставлення до соціуму, що є важливим аспектом соціальної адаптації в шкільному середовищі. Взаємодія з однолітками, наявність соціальних контактів і емоційна підтримка з боку класу є основою формування здорового психологічного клімату. Методика допомагає оцінити, як учень сприймає своє місце в соціумі і чи є у нього труднощі в адаптації до шкільного життя, що безпосередньо пов'язано з психологічною атмосферою в класі. Дитині пропонується синім фломастером обвести на малюнку людину, з якою вона себе асоціює. Зеленим фломастером треба обвести людину, на місці якої дитина хотіла б опинитися. Малюнок й інтерпретація представлені в додатку Б.

Методика А. Басса та А. Дарки для діагностики агресивності.

Ступінь агресивності та вміння «проявляти її екологічно», тобто виражати власні почуття так, щоб не страждали інші, можна вважати одним з найважливіших досягнень людства, саме тому для діагностики різних форм агресії був обраний тест А. Басса і А. Дарки. Методика була розроблена в 1957 році і використовується для визначення агресивних і ворожих реакцій учнів, що є важливим індикатором психологічного клімату в колективі. Агресивність у класі може створювати негативну атмосферу, сприяти конфліктам та напрузі, тому важливо оцінити її рівень і в разі потреби працювати над корекцією поведінки учнів. Теоретичний зв'язок цієї методики з психологічним кліматом в класі очевидний: високий рівень агресії зазвичай корелює з поганим психоемоційним станом, що впливає на загальний мікроклімат у групі.

Підрахунок балів здійснюється відповідно до ключа тесту, а отримані бали множаться на вказаний коефіцієнт. Бал 60 і більше свідчить про високе проявлення визначеного показника.

Соціометрія. Це потужний метод вивчення соціальних груп: вимірювання міжособистісних відносин (формальних і неформальних) у групі, групової структури та групової динаміки. Соціометрія також є корисним методом для вивчення особистості як елемента групи. На думку Дж. Морено, сукупність міжособистісних стосунків у групі становить первинну соціально-психологічну структуру, характеристики якої значною мірою визначають не тільки інтегральні характеристики групи, але й психологічний стан кожного її члена. За допомогою соціометрії можна вивчати типологію соціальної поведінки в груповій діяльності, робити висновки про соціально-психологічну сумісність членів групи та психологічний клімат у групі. Технологічно соціометричний метод являє собою серію запитань, призначених для того, щоб люди обирали або не обирали певних членів своєї групи для певних видів діяльності або стосунків. Наприклад: «З ким би ви хотіли взяти участь у спільному проєкті?» Або: «З ким би ви не хотіли працювати?» Таким чином, кожен член команди може вибрати деяких членів команди на основі того, що йому більше подобається і подобається більше або менше, ніж решті членів команди. Така ситуація може бути емоційно

складною для учасників. Це пов'язано з тим, що вона викликає міжособистісну рефлексію і фіксує багато емоційних зв'язків, які члени команди не усвідомлюють на щоденній основі. Тому це може призвести до внутрішнього опору і небажання брати участь у процесі. Строго кажучи, цей метод дослідження містить елемент втручання і сам по собі може сильно впливати на групову динаміку. Тому він вимагає від дослідника великого такту і чутливості. Необхідно створити атмосферу довіри і забезпечити психологічну безпеку кожного члена групи.

Методика «Мій клас».

Методика допомагає виявити позицію учнів у соціальному контексті класу, а також визначити, які аспекти навчального процесу є для них найбільш важливими. Це дозволяє дослідити, як учні ідентифікують себе в колективі та як вони сприймають свої стосунки з однолітками та вчителями, що є невід'ємною частиною психологічного клімату класу.

Тип методики- групова .Обладнання: рисунок

Інструкція: «На цьому малюнку зображена класна кімната. Учитель сидить за столом, а учні виконують домашнє завдання. Деякі діти граються на шкільному подвір'ї. Знайди і познач себе на малюнку хрестиком і напиши поруч своє ім'я».

Психологу важливо знати

- з ким ідентифікує себе суб'єкт у цій ситуації
- яку позицію в класі він відводить персонажу, з яким себе ідентифікує. (поруч з учителем, за межами класу, з дітьми, наодинці),
- які види діяльності є емоційно значущими для учня.

1. На малюнку показані позиції, які свідчать про наявність пізнавальних інтересів: виконують завдання на дошці, читають разом книжку, ставлять запитання вчителю. Ідентифікація з цією позицією свідчить про адекватну соціальну, психологічну та освітню ситуацію учня.

2. Позиція «наодинці, далеко від учителя» є емоційно нездоровою позицією й свідчить про труднощі в адаптації до присутності в класі. Така позиція дитини в класі - це позиція, в якій «важко вчитися».

3. Ідентифікація з дітьми, які грають разом у парах, свідчить про психологічне благополуччя дитини.

4. Якщо дитина обирає місце поруч з учителем, це означає, що вчитель є важливою особою для дитини і суб'єкт ідентифікує себе з учнем, якого вчитель приймає.

5. Ігрова позиція не відповідає навчальній позиції.

Оцінка психологічного клімату в колективі

Потрібно вибрати одну відповідь.

За відповідь на кожне питання отримуєте відповідну кількість балів: а – 1, б – 2, в – 3, г – 4, д – 5.

Загальна кількість балів

6-12 балів – людина високо оцінює психологічний клімат у колективі, подобаються люди, з якими працює чи навчається;

13-18 балів – людині швидше байдуже щодо психологічного клімату в колективі, імовірно, є інша група, де спілкування для неї значуще;

19-30 балів – людина оцінює психологічний клімат у колективі як дуже поганий

Характеристика вибірки

На базі закладу загальної середньої освіти «Товариство з обмеженою відповідальністю «Ліко-школа»», яка приймає участь в імплементації програми СЕЕН з 2019 року було проведено психодіагностичне дослідження за участю учнів 5-х класів для аналізу соціально-психологічної адаптації після переходу до середньої школи. В дослідженні прийняли участь 50 школярів, які навчаються в 5-А, 5-В та 5-С класах, 32 дівчинки та 18 хлопців. Статевий склад учасників дослідження представлено на рис. 3.1.

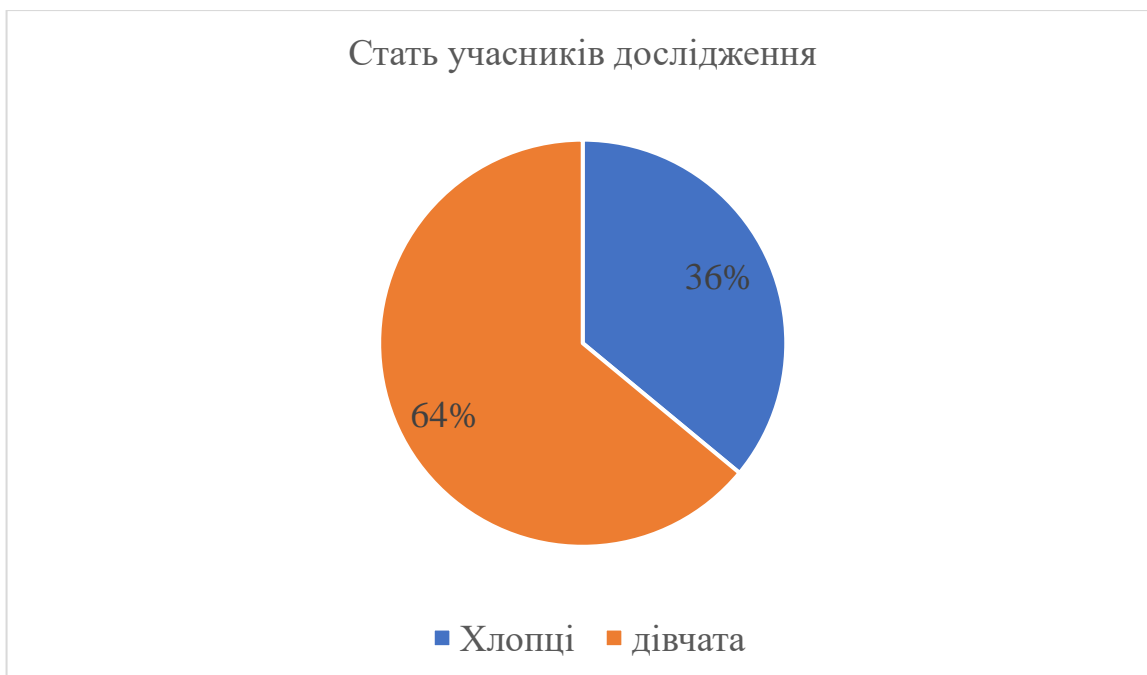

Рис. 3.1. Стать учасників дослідження

Вік учасників дослідження- від 10 до 12 років, середній вік-11,2 роки.

Коли середовище сприймається як підтримуюче і безпечне, учень відчуває задоволення. І навпаки, середовище, в якому учень не відчувається впевнено, або яке він сприймає як токсичне чи невизначене, прогнозує негативну адаптацію, яка на психологічному рівні проявляється у вигляді стресу чи шкільної фобії, а на академічному - у вигляді пропусків занять і більшої ймовірності відсіву з навчального закладу.

Під шкільною адаптацією ми розуміємо процес і результат пристосування учня до мінливих умов шкільного середовища, що дають йому змогу за збереження здоров'я задовольнити свої потреби. Школа прагне, з одного боку, максимально адаптуватися до учнів з індивідуальними особливостями, з іншого боку, гнучко реагувати на соціокультурні зміни, що відбуваються в нашому житті. Головним підсумком двосторонньої діяльності є адаптація дітей до життя, що швидко змінюється. У процесі шкільного навчання дитина проходить три переломні моменти: вступ до першого класу; перехід із початкової школи в основну (5 клас); перехід з основної школи в старшу (10 клас).

Кожен з етапів має свої складнощі. Перехідний період із початкової школи в основну позначається на всіх учасниках освітнього процесу: учнях, педагогах,

батьках, адміністрації школи, фахівцях психолого-педагогічної служби. Часто наслідки бувають негативними, що зумовлено:

- зміною соціальної обстановки
- зміною ролі учня
- збільшенням навчального навантаження (не один учитель, а кілька)
- збільшенням темпу роботи (діти пишуть повільно)
- зміною режиму дня
- зміною колективу
- різницею систем і форм навчання
- відмінністю вимог з боку вчителів-предметників
- зміною стилю спілкування вчителів з дітьми

Мета адаптації полягає в запобіганні та подоланні труднощів у навчанні учнів 5-х класів, збереженні здоров'я та емоційного благополуччя дитини під час переходу з початкової школи до 5 класу.

Завдання адаптації:

- забезпечити учням, які прийшли з початкової школи до 5 класу, емоційний комфорт у нових умовах навчання;
- допомогти вчителю знайти правильні шляхи і способи роботи з учнями, що адаптуються, в нових умовах навчання;
- інформувати батьків про проблеми адаптації дітей і вікові особливості; надавати психологічну допомогу і підтримку;
- сприяти здійсненню наступності в роботі педагогів і психологів;
- підвищувати рівень професійної компетентності вчителів (проведення семінарів), педагогічної компетентності батьків.

Наступність трактується сьогодні як безперервний процес виховання і навчання дитини, що має загальні та специфічні цілі для кожного вікового періоду. Вирішення проблеми наступності на методичному рівні передбачає врахування тісного взаємозв'язку різних її аспектів:

- дидактичного, що включає наступність змісту, засобів, форм і методів навчання;

- психологічного, пов'язаного з урахуванням закономірностей формування навчальної діяльності та розвитку психічних функцій дитини;
- методичного, пов'язаного з розробленням нових підходів до формування предметних понять, що мають ефективний вплив на розвиток мислення учнів.
- оздоровчого, що включає аспекти уроку, які спрямовані на збереження здоров'я,
- виховного, що здійснює безпосередній зв'язок основної та додаткової освіти,
- діагностико-аналітичного, що здійснює моніторинг, тестування, анкетування учнів для повного розуміння картини, що склалася. Спостереження за учнями, спілкування з ними в цей період показують, що вони розгублені, не можуть зрозуміти, як будувати взаємовідносини з педагогами, які вимоги є обов'язковими для виконання - до школяра вперше пред'являється багато вимог з боку великої кількості людей. На п'ятикласника обрушується потік інформації з незрозумілими для нього словами, термінами. Є й така категорія дітей, які через свій емоційний стан, створюють безліч організаційних труднощів. На жаль, діти дуже мало проявляють ініціативу, не вміють виходити з ситуації, що склалася, самостійно. Також однією з основних причин є невідповідність програм початкової та середньої школи, відмінність у критеріях оцінювання учнів. Самим вчителям середньої школи (особливо після викладання у старшій школі) складно перебудуватися на п'ятикласника, який звик виконувати роботу покроково з чіткими коментарями вчителя, працювати в іншому темпі. Важливо враховувати, що високий темп - одна з причин, що заважає п'ятикласникам засвоювати матеріал. З кожним роком дедалі складніше залучати до процесу навчання дитини її батьків. XXI століття, століття ритму, руху і більшість батьків зайняті роботою і все менше часу приділяють дітям, тому проблема відсутності контролю з боку батьків також є однією з основних.

В дослідженні також прийняли участь 10 викладачів середньої школи.

3.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів дослідження

Результати тесту на рівень шкільної тривожності учнів учасників дослідження представлено в таблиці 2.1.

№	Загальна тривожність в школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація потреби в досягненні успіху	Страх самовираження	Страх ситуацій перевірки знань	Страх не відповідати очікуванням інших людей	Низький фізіологічний супротив стресу	Проблеми й страх у відносинах з вчителями	Загальна тривожність
Низька	23 (46%)	2 6 (52%)	2 0 (40%)	2 6 (52%)	2 3 (46%)	2 4 (48%)	2 3 (46%)	2 6 (52%)	2 0 (40%)
Помірна	22 (44%)	2 1 (42%)	2 5 (50%)	2 0 (40%)	2 3 (46%)	2 0 (40%)	2 2 (44%)	2 0 (40%)	2 5 (50%)
Висока	5 (10%)	3 (6%)	5 (10%)	4 (8%)	4 (8%)	6 (12%)	5 (10%)	4 (8%)	5 (10%)

Як можна побачити з таблиці, 22 (44%) учасників дослідження мають помірний рівень шкільної тривожності, 23 (46%) дітей мають низький рівень тривожності, і у 5 дітей (10%) виявлено високий рівень шкільної та загальної тривожності. Якщо розглядати окремі показники, то 6% дітей мають високе переживання соціального стресу, 10%- фрустровані, 8% мають значний страх самовираження, 8% дуже сильно бояться перевірки знань, 12% п'ятикласників, що приймали участь у дослідженні занадто переймаються через можливість не виправдати очікувань, 10% дітей у віці 10-12 років мають низьку фізіологічну стресостійкість, у 8% визначаються суттєві проблеми з вчителями і страх взаємодії з ними. Візуально результати дослідження шкільної тривожності представлено на рисунках 3.2. і 3.3.

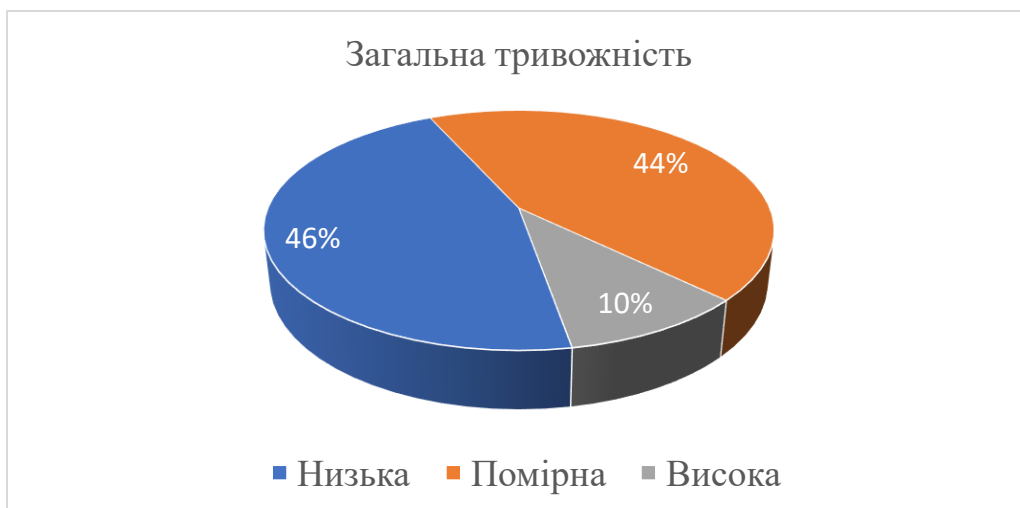

Рис.3.2. Рівень загальної тривожності у п'ятикласників

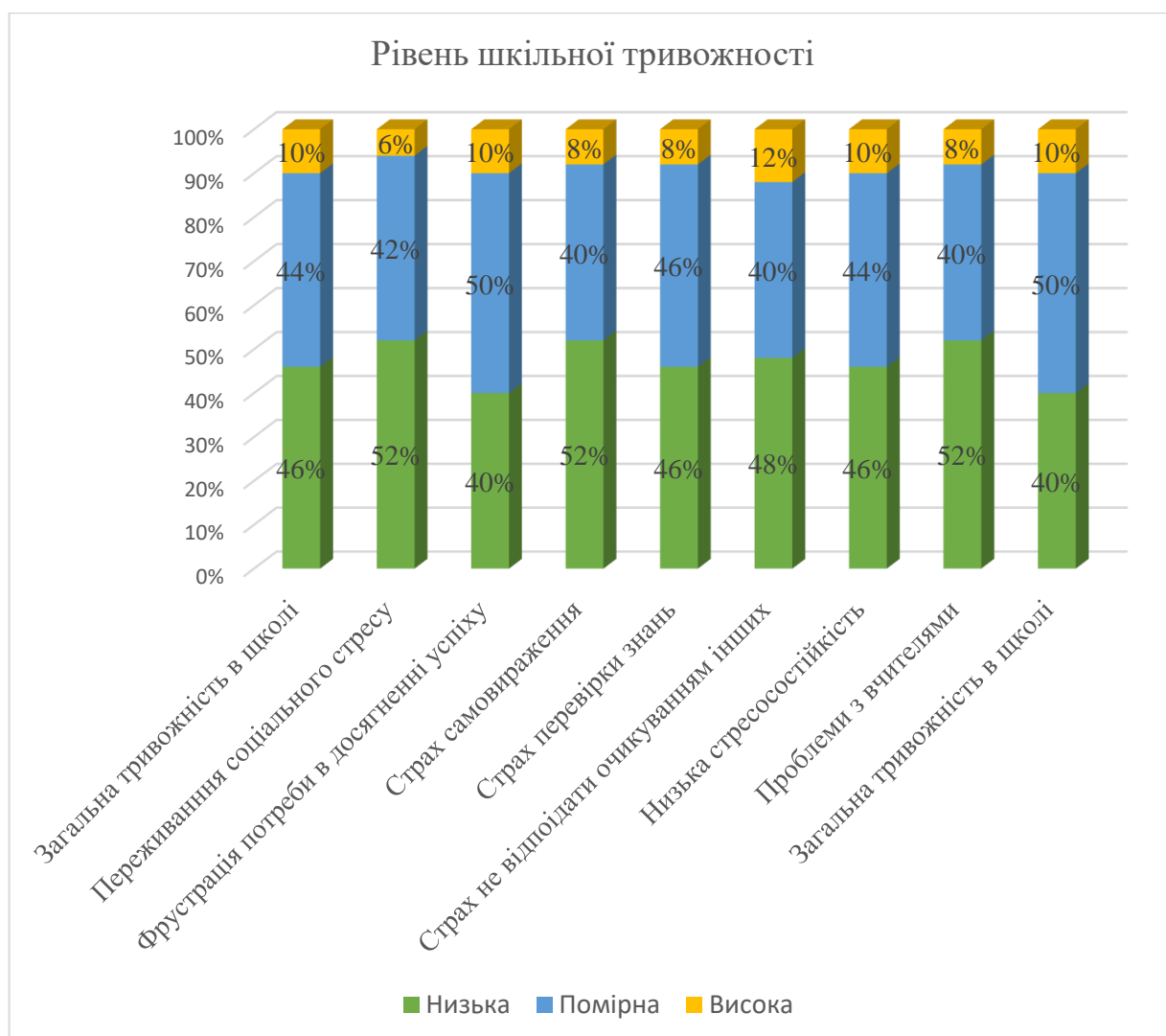

Рис.3.3. Рівень шкільної тривожності в п'ятикласників.

Рівень шкільної тривожності в залежності від статі представлено на рис.

3.4.

Рис.3.4. Загальна тривожність у п'ятикласників з урахуванням гендерної приналежності.

Як можна бачити, рівень загальної тривожності у хлопців та дівчат, що навчаються в п'ятому класі мають невеликі відмінності, але ці відмінності не мають статистичного значення, що було перевірено за допомогою t- критерія Стьюдента $p > 0,2$.

Результати опитувальника САН представлено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати методики САН

	Сприятливий стан	Несприятливий стан
Хлопці	18 (78,7%)	5 (21,3%)
Дівчата	19 (70,4%)	8 (29,6%)

Як можна бачити з таблиці, більшість-74% п'ятикласників, що навчаються в закладі середньої освіти мають сприятливий психологічний стан. Виявлені відмінності при самооцінці настрою, активності та самопочуття у хлопців та дівчат, при чому, ці відмінності є статистично достовірними- $p < 0,01$. Той факт, що більша кількість дівчат має несприятливий психофізіологічний стан

можна пояснити пубертатним періодом, який у дівчат починається раніше, ніж у хлопців, і для дівчат 11-12 років- це вік, що характеризується яскравими проявами перебудови організму, які а супроводжується змінами настрою, активності і самопочуття.

Візуально результати самооцінки настрою, активності й самопочуття представлені на рисунку 3.5.

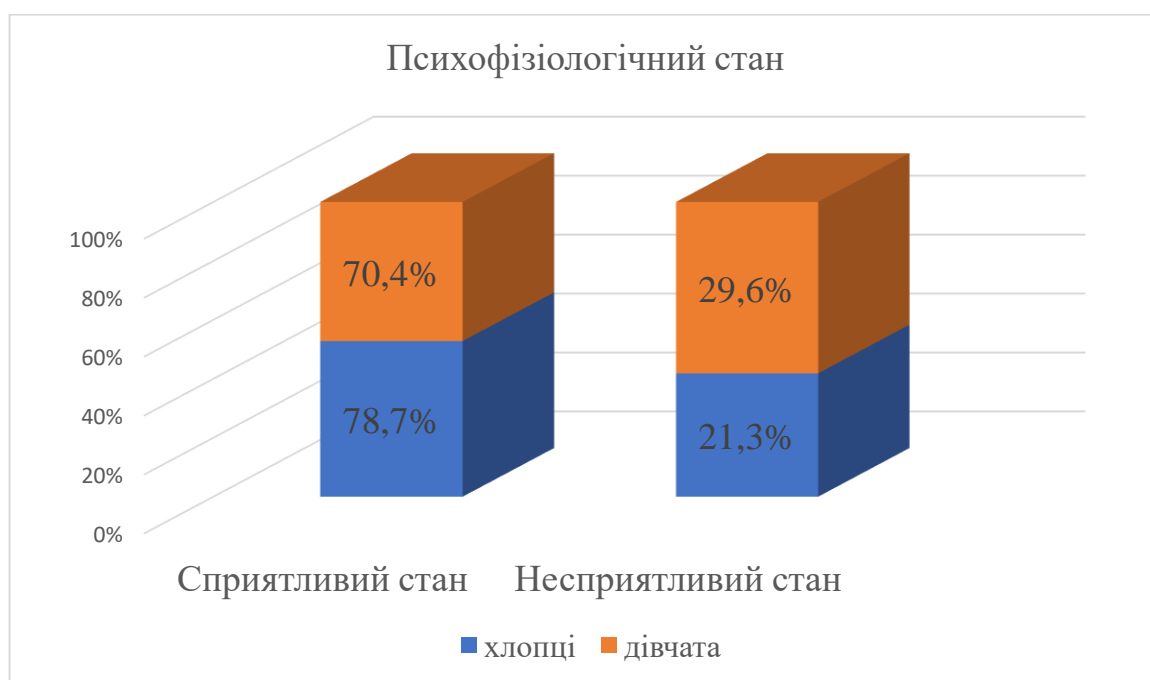

Рис.3.5. Психофізіологічний стан п'ятикласників.

Результати методики визначення агресивних та ворожих реакцій А. Баса - А. Дарки представлено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.3.

Результати методики визначення показників та форм агресії в учасників емпіричного дослідження.

	Хлопці	Дівчата
Фізична агресія	50	41
Непряма агресія	48	56
Дратівливість	48	63
Негативізм	50	50
Уразливість	42	52

Вербальна агресія	53	58
Почуття провини	43	45
Підозрілість	46	48

Графічно результати тесту А. Баса і А Дарки представлені на рисунку 3.6.

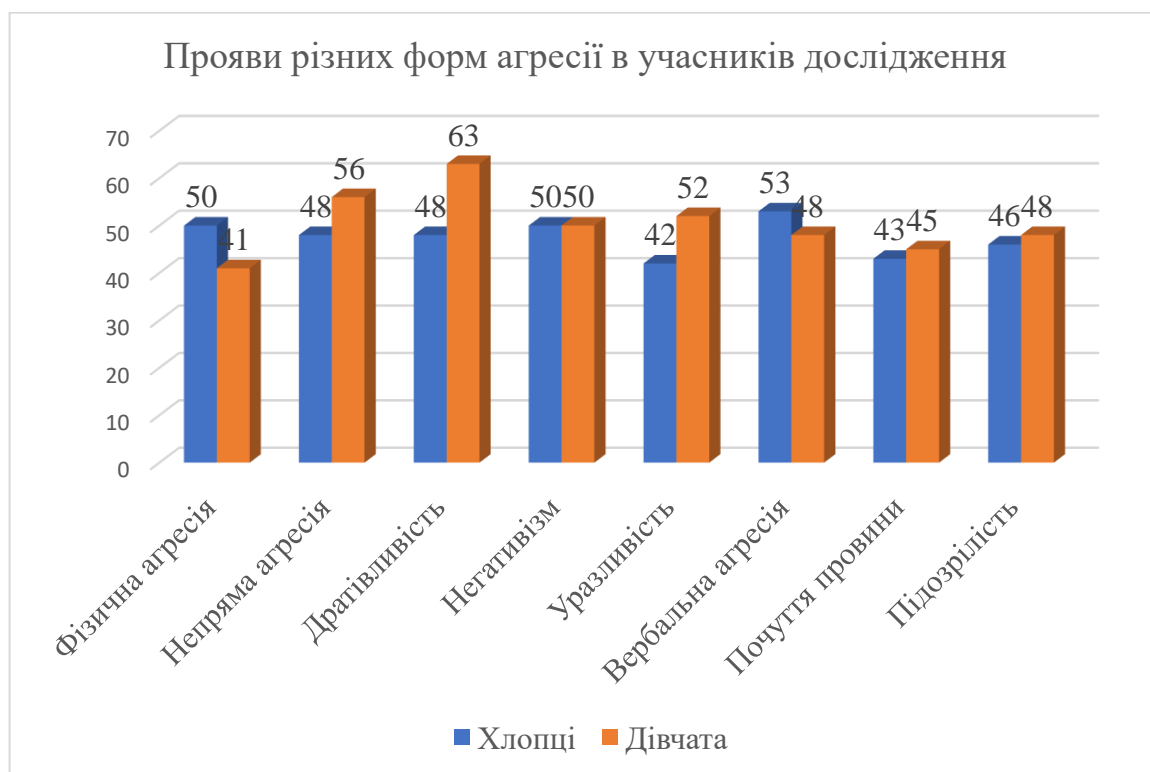

Рис. 3.6. Результати тесту А. Баса і А.Дарки.

Як можна бачити, і у хлопців і у дівчат високий рівень прямої вербальної та прихованої агресії, негативізму. У хлопців визначається також і високий рівень фізичної агресії. А у дівчат більше проявляється уразливість, непряма агресія та дратівливість. Проте, ці гендерні відмінності не є статистично достовірними, t -критерій Стьюдента ($p > 0,1$). Загальний рівень агресивності учасників дослідження представлено на рисунку 3.7.

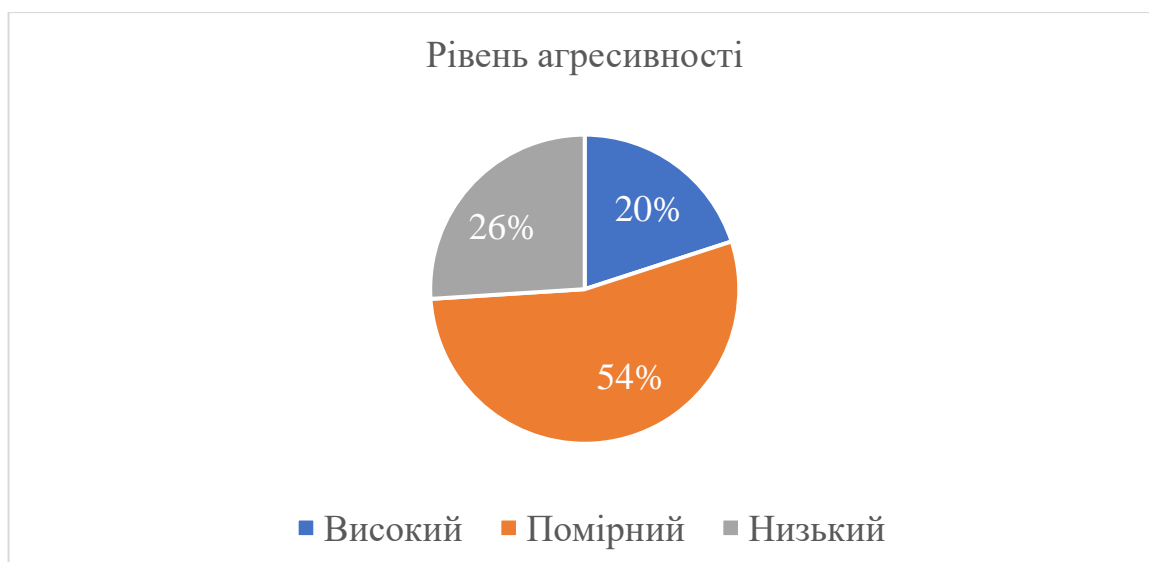

Рис. 3.7. Рівень агресивності в учасників дослідження

Загальний рівень ворожості в учасників дослідження представлено на рисунку 3.8.

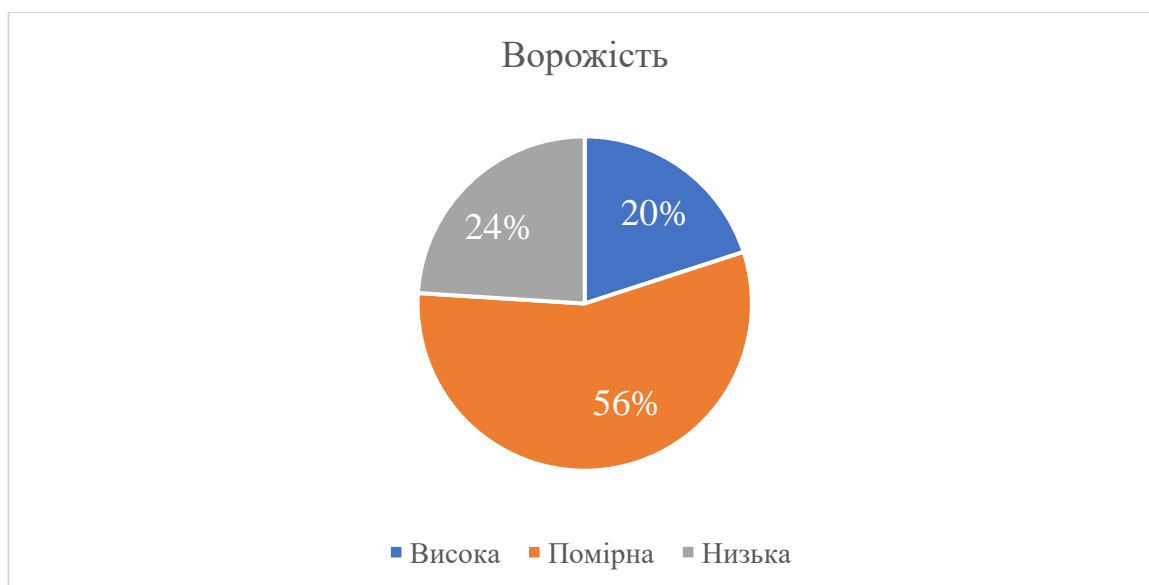

Рис. 3.8. Ворожість в учасників дослідження.

Тож, як можна бачити, 20% учасників дослідження мають високу агресивність і 24% значну ворожість.

Результати методики «Дерево» представлені на рис. 3.9

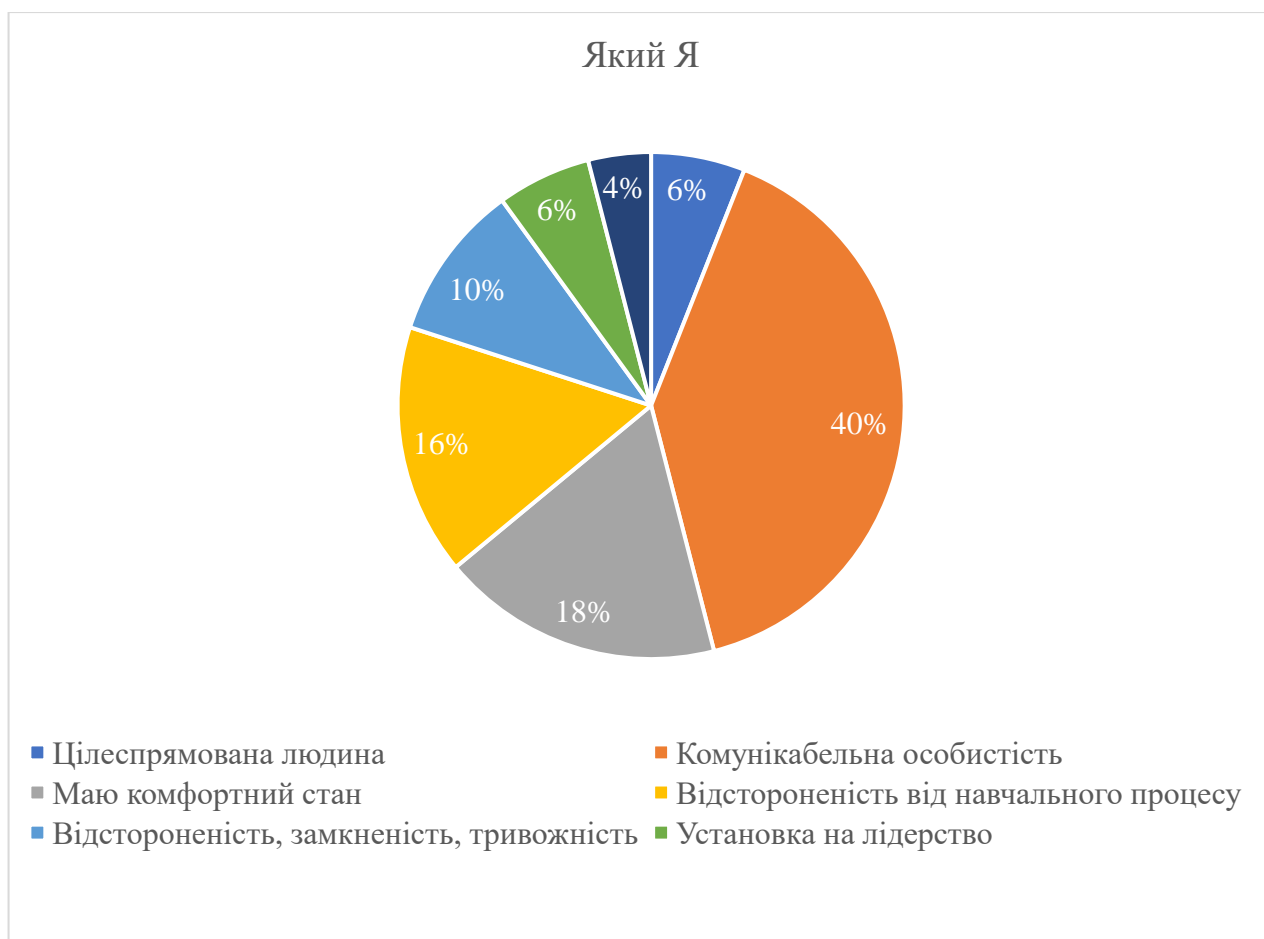

Рис. 3.9 результати методики «Дерево. Який Я»

Тож, як можна бачити, 40% п'ятикласників, що прийняли участь в дослідженні відносяться до комунікабельних особистостей, 18% учасників дослідження мають комфортний стан, 16% відсторонені від навчального процесу, 6% мають яскраво виражену установку на лідерство, ще 6% вважають себе цілеспрямованими особистостями. Варто звернути особливу увагу на те, що 10% п'ятикласників, що прийняли участь в дослідженні відчувають відстороненість, замкненість й тривожність.

Результати методики «Мій клас» представлено на рис. 3.10

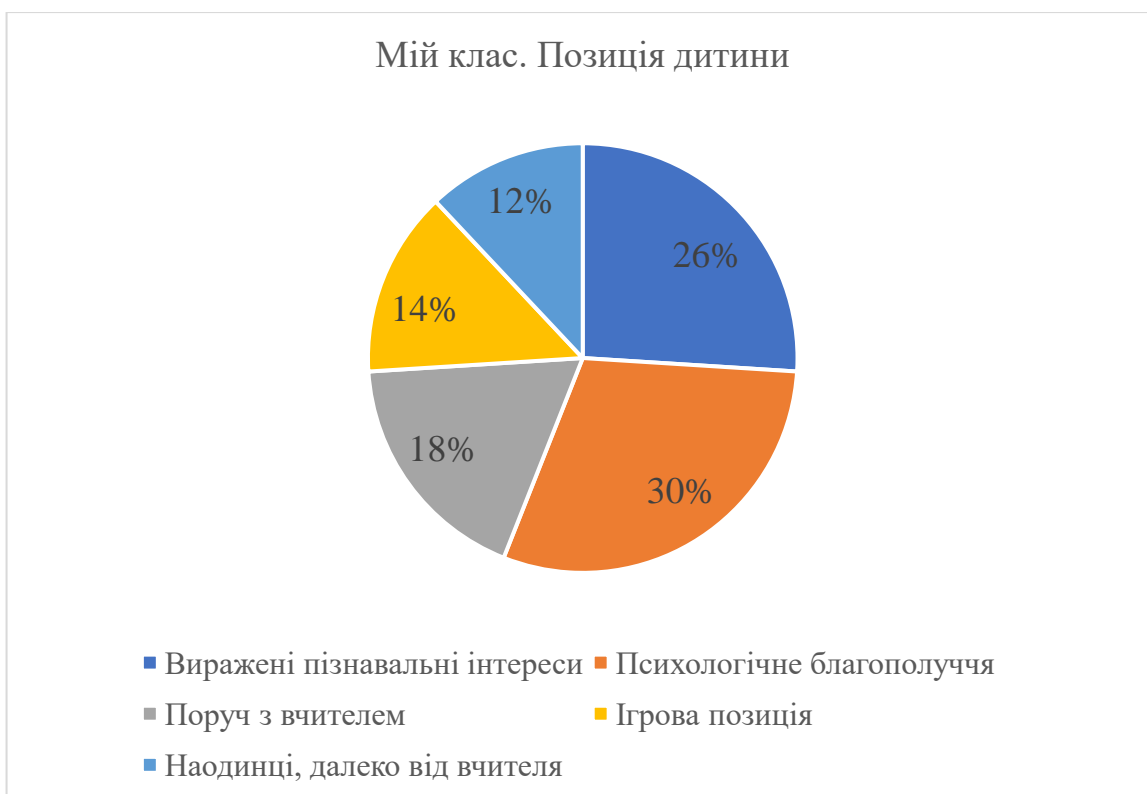

Рис. 3.10. Результати методики «Мій клас»

Як можна бачити, кожен 4-й учень п'ятого класу, має виражені пізнавальні інтереси, 30% дітей 10-12 років, що прийняли участь в дослідженні мають психологічне благополуччя, 18% вважають себе учнями, яких приймають вчителі, 14% п'ятикласників відстороненні від навчання й займають ігрову позицію. Особливої уваги потребують 12% дітей, позиція яких свідчить про психологічний дискомфорт.

Результати методики «Соціометрія» представлено на рисунку 3.11

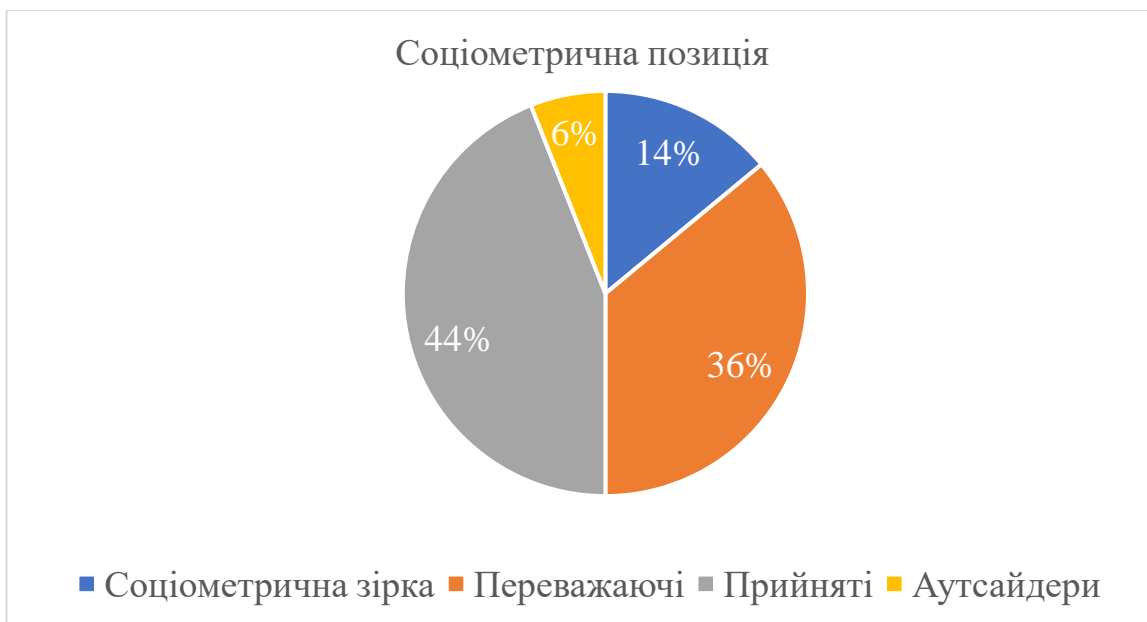

Рис. 3.11. Результати методики «Соціометрія»

Результати свідчать, що у класах середній рівень згуртованості групи. Сім учнів(14%) є лідерами шкільного колективу, переважна більшість прийнята колективом, 6% п'ятикласників, що прийняли участь в дослідженні потребують допомоги в адаптації до шкільного життя. Школярі, які відчують себе ізольованими не виявлені.

Суб'єктивна оцінка психологічного клімату в колективі представлена на рис. 3.12

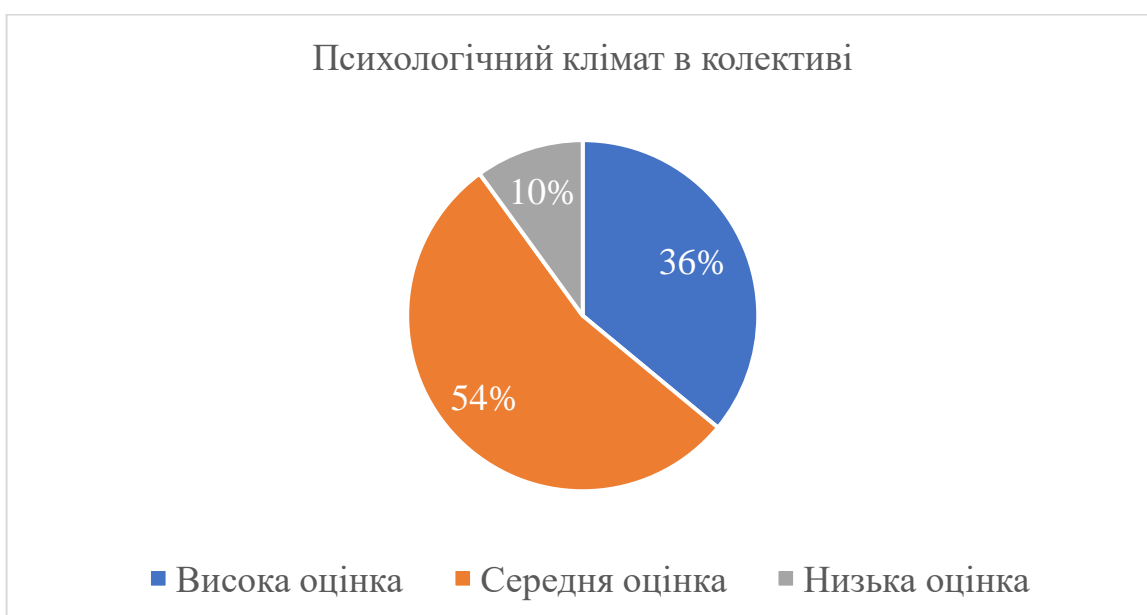

Рис. 3.12. Суб'єктивна оцінка психологічного клімату в колективі

Отже, як можна бачити, 36% учасників дослідження дали високу оцінку

психологічного клімату в своєму класі, ще 54% п'ятикласників вважають свій клас « нормальним», й 10% учнів негативно оцінюють психологічний клімат в своєму класі.

Результати опитування вчителів представлено на рис. 3.13.

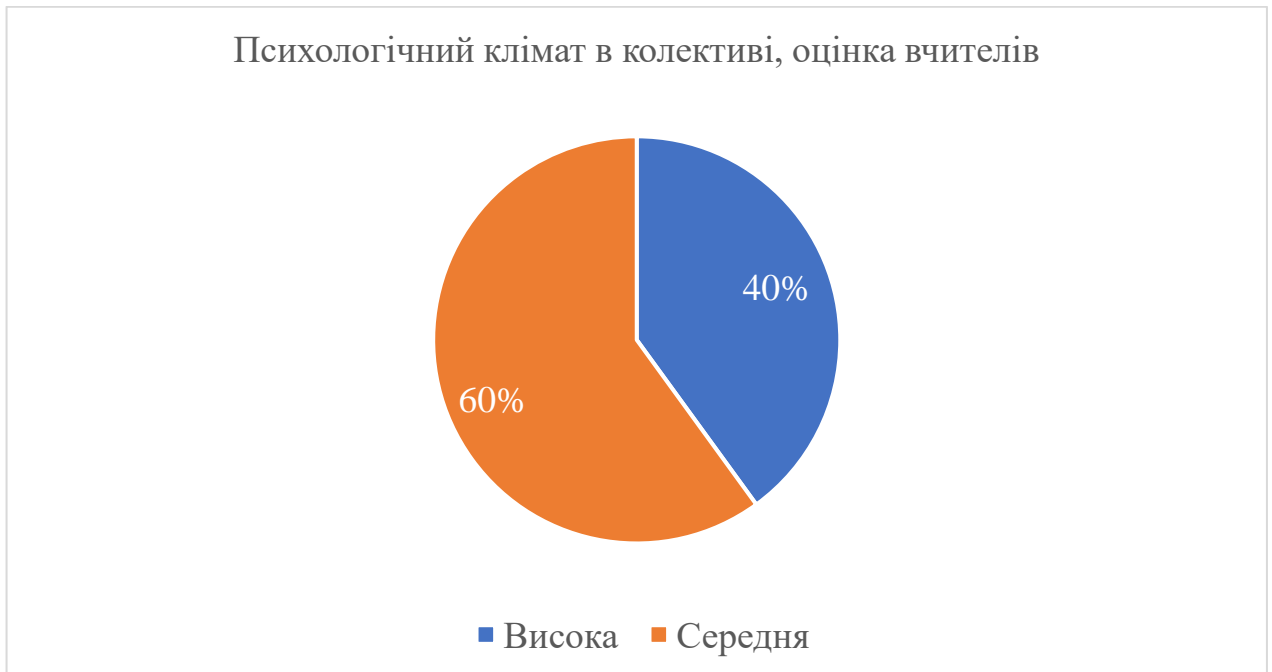

Рис. 3.13. Оцінка вчителями психологічного клімату в шкільному колективі

За результатами опитування вчителів було визначено, що 40% педагогів високо оцінюють психологічний клімат, 60% вчителів, які прийняли участь в дослідженні дають середню оцінку психологічному клімату в шкільному колективі.

За результатами факторного аналізу було встановлено, що на суб'єктивну оцінку психологічного клімату в шкільному колективі впливають такі фактори, як загальна тривожність, агресивність та ворожість особистості, соціометрична позиція й психофізіологічний стан, які превалюють в учасників дослідження.

В результаті проведеного аналізу за методикою Колмогорова- Смирнова було встановлено, що данні розподіляються нерівномірно, отже, для встановлення взаємозв'язків між отриманими показниками було проведено кореляційний аналіз Спірмена, результати якого представлено на рис. 3.14.

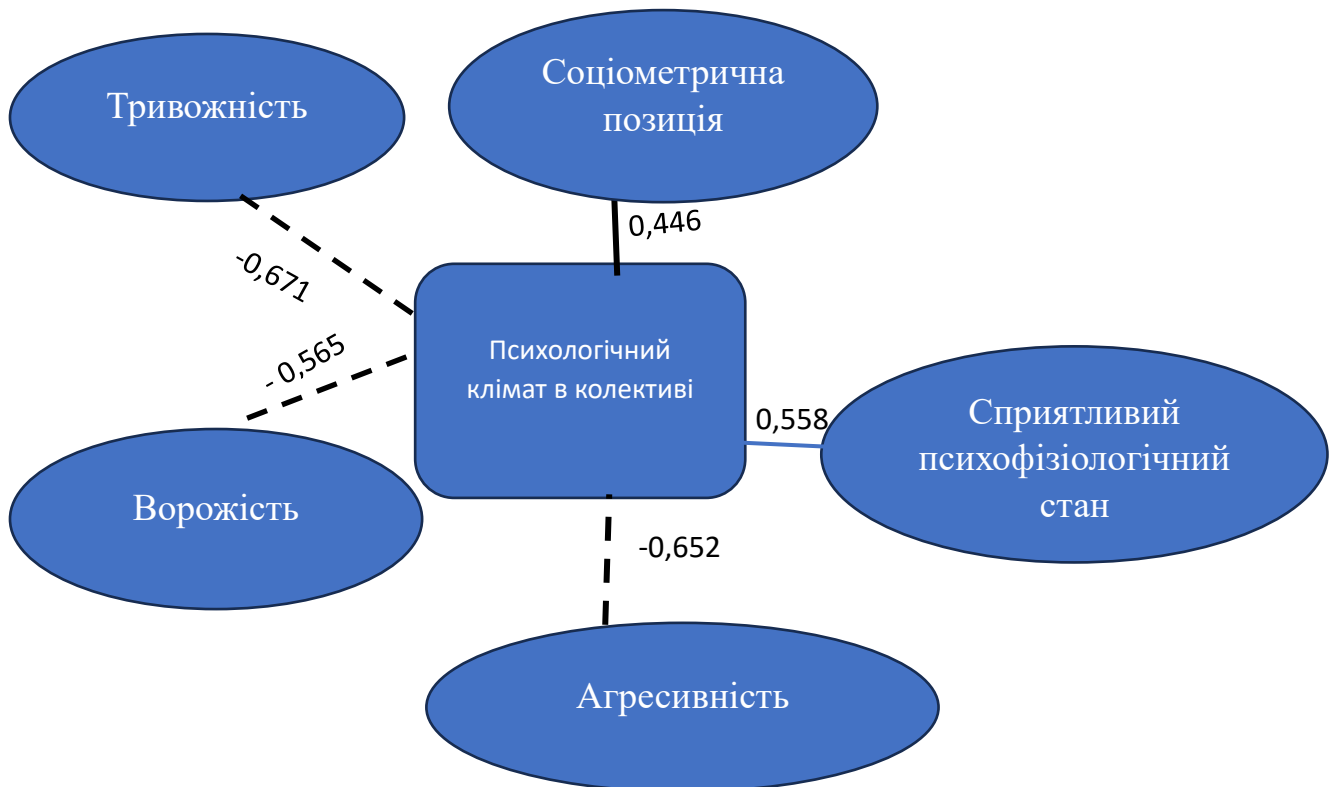

Рис. 3.14. Кореляційна плеяда для психологічного клімату в колективі

Таким чином встановлено, що на суб'єктивну оцінку психологічного клімату в шкільному колективі позитивно впливають сприятливий психофізіологічний стан учнів та вища соціометрична позиція, тоді як тривожність, агресивність й ворожість особистості, навпаки, негативно впливають на суб'єктивну оцінку психологічного клімату в шкільному колективі. Отримані показники кореляційних зв'язків статистично достовірні ($p < 0.05$)/

3.3. Рекомендації щодо формування позитивного психологічного клімату в шкільному середовищі

З метою покращення психологічного клімату в колективі та сприянню налагодженню ефективного спілкування між школярами, педагогами та батьками було розроблено тренінг(детально див. Додаток В)

Тренінг: Створення позитивного психологічного клімату в шкільному колективі.

Учасники: учні, педагоги, батьки

Час проведення: 1 година 40 хвилин

Мета: створення позитивної психологічної атмосфери, сприяння глибшому розумінню психологічного клімату колективу та його цінностей, відкриття шляхів згуртування колективу; формування почуття єдності групи.

Завдання тренінгу:

1. Самопізнання і самоусвідомлення себе учасниками групи; показати, як ставлення до себе пов'язане із ставленням до інших.

2. Підтримати процес формування досконалості колективу, скласти формулу ідеального колективу.

3. Дати можливість учасникам усвідомити свої здібності, особистісні риси, цінності.

4. Удосконалювати навички міжособистісної взаємодії.

5. Показати можливості колективу в якому панує взаєморозуміння, взаємопідтримка і повага.

6. Усвідомити значення позитивного психологічного клімату в колективі.

7. Актуалізувати позитивне мислення.

Обладнання: аркуші паперу формату А-3 (5 шт.), А-4 (30 шт.), ватман, маркери, фломастери, олівці, фарби, ватман з намальованою на ньому стіною з великих каменів, 2 тарілки з водою.

Хід заходу:

1. Вправа «Знайомство» (10 хв.)
2. Вправа «Прийняття правил роботи групи» (5 хв.)
3. Вправа «Груповий малюнок» (15 хв.)
4. Мозковий штурм «Психологічний клімат» (10 хв.)
5. Інформаційне повідомлення тренера «Психологічний клімат колективу» (5 хв.)
6. Вправа «Хороші і погані вчинки» (10 хв.)
7. Вправа «Подарунок» (5хв.)
8. Вправа «Стіна нерозуміння» (10 хв.)
9. Вправа «Малюнок у парі» (15 хв.)

10. Вправа «Цінності людини» (12 хв.)
11. Вправа «Формула ідеального колективу» (13 хв.)
12. Інформаційне повідомлення тренера (5 хв.)
13. Вправа. «Тарілка з водою» (10 хв.)
14. Підсумки (10 хв.)
15. Ритуал прощання (5 хв.)

Рекомендації для педагогів.

Психологічний клімат можна створювати і контролювати на різних етапах і в різних видах діяльності. Його роль у житті класу та окремих учнів багатофункціональна. Позитивний клімат відображає стиль педагогічних взаємин зі школярами і впливає на розвиток дружніх стосунків у класі. Основним завданням викладачів та керівництва навчального процесу є створення умов, що сприяють розвитку сприятливого психологічного клімату в шкільному колективі, який, у свою чергу, впливає на розвиток учнів та рівень їхніх навчальних досягнень. Крім того, розвиток мотиваційної сфери є необхідною умовою для створення сприятливого мікроклімату та підвищення успішності. Для підвищення мотивації до навчання, інтересу до окремих предметів або до школи в цілому, вчителі повинні використовувати нетрадиційні методи в навчанні, такі як рольові ігри, диференційований підхід до невстигаючих та обдарованих учнів, а також контакт з учнями поза уроками.

Серед найбільш ефективних способів, за допомогою яких вчителі можуть створити позитивний психологічний клімат в учнівському колективі, є

- створення ситуацій колективного співпереживання важливих для класу подій,
- впровадження в життя класу загальнолюдських цінностей,
- використання колективних ігор,
- створення класних традицій і надання їм обов'язкового характеру,
- розробка системи моральної мотивації учнів,
- вміння сприймати і вирішувати конфліктні ситуації серед учнів,
- усвідомлення індивідуальних потреб кожного учня,

- вміння приділяти увагу всім учням.

- Кожна взаємодія між учнями, навіть незначна, є навчальною діяльністю для дітей. Спостерігайте і хваліть позитивну поведінку та розмови між учнями.

- Вітайте учнів на ім'я кожного разу, коли вони заходять до класу. Це дасть їм зрозуміти, що ви їх помічаєте і зацікавлені в них.

- Хороша практика - розмовляти з кожним учнем раз на тиждень-місяць. Встановіть партнерські стосунки з учнями, створіть атмосферу довіри та виявляйте інтерес до їхнього життя.

- Вкрай важливо уникати непродуктивних стереотипних висловлювань на кшталт: «талант — це вроджена здатність», «хлопчики краще встигають у математиці», «лідери народжуються», «дівчата краще вчаться» та подібних.

- Намагайтеся організувати робочі групи так, щоб учні регулярно працювали з різними однокласниками. Групові дискусії є дуже ефективними, оскільки учні вчаться висловлювати та відстоювати свою думку перед однолітками.

- Намагайтеся усунути дискримінаційні висловлювання та всі форми дискримінації за ознаками гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, стану здоров'я тощо. Поширення ідей рівності є найефективнішим інструментом боротьби з булінгом та профілактики насильства і психічних захворювань серед дітей.

- Не підвищуйте голос, щоб привернути увагу і заспокоїти учнів, а спробуйте вистукувати ритм на дерев'яній поверхні. Інший спосіб - використовувати інструменти із заспокійливим, приємним звучанням, наприклад, м'який дзвіночок. Введення правила піднятої руки також є ефективним, оскільки цей метод стимулює увагу учнів, сприяє розвитку саморегуляції та дисципліни, а також допомагає підтримувати емоційну рівновагу в класі, що важливо для психологічного благополуччя дітей.

- Дайте учням час обговорити з вами та один з одним важливі для них питання. Наприклад, у класі. Обговорюючи важливі для учнів питання, ви зможете краще пізнати їх і побудувати довірливі стосунки. Це можуть бути відверті розмови на різні теми: шкільні правила та домовленості, як отримати допомогу, як взаємодіяти з однолітками на перервах, конфлікти з однолітками тощо.

- Уникайте конфліктів і суперечок з колегами, адміністрацією школи та батьками, оскільки напруга в цих взаємодіях може вплинути на емоційний стан учнів. Якщо конфлікти все ж виникають, важливо застосовувати принципи ненасильницької комунікації, яка ще має назву "мова життя", для конструктивного вирішення проблем та мінімізації негативного впливу на учнів.

- Довгострокові дослідження показують, що впевненість вчителя у здібностях своїх учнів творить чудеса: учні починають краще вчитися. Віра в здібності учнів тісно пов'язана з принципами теорії інтелекту «гнучкого мислення»: успіх залежить від зусиль, а не від таланту. Ця теорія пропагує «мислення, що розвивається» у навчанні, а не «дане» мислення. Ця теорія пропагує «мислення, що розвивається» у навчанні, а не «дане» мислення: «Молодець! Молодець!» замість »Молодець! Ти дуже розумний!

- Те, як вчителі сприймають учнів, відіграє вирішальну роль у якості викладання і впливає на результати учнів. Поставте собі таке запитання: Чи вірите ви, що ваші учні справді здатні досягти успіху? Чи справді вони зацікавлені в навчанні, чи навпаки? Вони уважні чи мають труднощі з концентрацією уваги? Чи виконують вони ваші вказівки, чи навмисно не слухаються? Цікаві їм їхні хобі чи навпаки? Позитивне ставлення до учнів допомагає вчителям мислити творчо, не шукати причин, чому діти не досягають успіху, а знаходити шляхи вирішення проблем і заохочення успіху.

Рекомендації для батьків

Важливо уважно стежити за дитиною і спостерігати, звертати увагу навіть на найменші та незначні ознаки шкільної дезадаптації. Цю проблему потрібно розв'язувати одразу ж при виявленні. Але також, залежно від віку

дитини, можна проводити профілактичні заходи, щоб спробувати полегшити їм адаптацію: демонструйте позитивний настрій. Приклад дуже важливий, і прояв апатії до роботи може серйозно вплинути на дітей. Говоріть із дітьми та слухайте їх. Важливо поговорити з ними в атмосфері повної довіри і дозволити висловити страхи або емоції, не засуджуючи. Добре поговорити з учителями, щоб вони були пильними і могли також висловити свою точку зору на поведінку. Обзаведіться хорошими звичками. Видів шкільної дезадаптації існує безліч, і чудовий варіант, щоб знизити ризик їхньої появи, полягає в підтримці хороших звичок, що дають змогу полегшити адаптацію. Хороший і повноцінний сон, достатня кількість відпочинку, або правильна дієта, що дає змогу підтримувати мозок активнішим, будуть хорошими союзниками в перші дні шкільного навчання. Якщо ж проблема виходить за рамки або ви помітили негативний вплив на психіку дитини, її ставлення і спілкування з однолітками, рідними та близькими, рекомендується звернутися до фахівця. Це компетентний психолог або психотерапевт. Він проведе бесіду з дитиною, зможе виявити ознаки дезадаптації школярів, причини, або допоможе впоратися з наявними обмеженнями.

Висновок до третього розділу.

На базі закладу загальної середньої освіти «Товариство з обмеженою відповідальністю «Ліко-школа»», яка приймає участь в імплементації програми СЕЕН з 2019 року було проведено емпіричне дослідження за участю учнів 5-х класів для аналізу психологічного клімату в шкільному колективі після переходу до середньої школи. В дослідженні прийняли участь 50 школярів, які навчаються в 5-А, 5-В та 5-С класах, 32 дівчинки та 18 хлопчиків, вік дітей від 10 до 12 років, середній вік-11,2 роки.

При проведенні емпіричного дослідження було встановлено, що 22 (44%) учасників дослідження мають помірний рівень шкільної тривожності, 23 (46%) дітей мають низький рівень тривожності, і у 5 дітей (10%) виявлено високий рівень шкільної та загальної тривожності. Якщо розглядати окремі показники, то

6% дітей мають високе переживання соціального стресу, 10%- фрустровані, 8% мають значний страх самовираження, 8% дуже сильно бояться перевірки знань, 12% п'ятикласників, що приймали участь у дослідженні занадто переймаються через можливість не виправдати очікувань інших, 10% дітей у віці 10-12 років мають низьку фізіологічну стресостійкість, у 8% визначаються суттєві проблеми з вчителями і страх взаємодії з ними. Більшість-74% п'ятикласників, що навчаються в загальноосвітній школі мають сприятливий психологічний стан. Виявлені відмінності при самооцінці настрою, активності та самопочуття у хлопців та дівчат, причому, ці відмінності є статистично достовірними. Той факт, що більша кількість дівчат має несприятливий психофізіологічний стан можна пояснити пубертатним періодом, який у дівчат починається раніше, ніж у хлопців.

Встановлено, що у хлопців і у дівчат високий рівень прямої вербальної та прихованої агресії, негативізму. У хлопців визначається також і високий рівень фізичної агресії. А у дівчат більше проявляється вразливість, непряма агресія та дратівливість. Проте, ці гендерні відмінності не є статистично достовірними. 20% учасників дослідження мають високу агресивність і 24% значну ворожість.

Визначено, що 40% п'ятикласників, які прийняли участь в дослідженні відносяться до комунікабельних особистостей, 18% учасників дослідження мають комфортний стан, 16% відсторонені від навчального процесу, 6% мають яскраво виражену установку на лідерство, ще 6% вважають себе цілеспрямованими особистостями. Варто звернути особливу увагу на те, що 10% п'ятикласників, що прийняли участь в дослідженні відчувають відстороненість, замкненість й тривожність.

З'ясовано, що кожен 4-й учень п'ятого класу, має виражені пізнавальні інтереси, 30% дітей 10-12 років, що прийняли участь в дослідженні мають психологічне благополуччя, 18% вважають себе учнями, яких приймають вчителі, 14% п'ятикласників відсторонені від навчання й займають ігрову позицію. Особливої уваги потребують 12% дітей, позиція яких свідчить про психологічний дискомфорт.

Результати свідчать, що у класах середній рівень згуртованості групи. Сім учнів(14%) є лідерами шкільного колективу, переважна більшість прийнята колективом, 6% п'ятикласників, що прийняли участь в дослідженні потребують допомоги в адаптації до шкільного життя. Школярі, які відчують себе ізольованими не виявлені. 36% учасників дослідження дали високу оцінку психологічного клімату в своєму класі, ще 54% п'ятикласників вважають свій клас « нормальним», й 10% учнів негативно оцінюють психологічний клімат в своєму класі.

За результатами опитування вчителів було визначено, що 40% педагогів високо оцінюють психологічний клімат, 60% вчителів, які прийняли участь в дослідженні дають середню оцінку психологічному клімату в шкільному колективі.

За результатами факторного аналізу було встановлено, що на суб'єктивну оцінку психологічного клімату в шкільному колективі впливають такі фактори, як загальна тривожність, агресивність та ворожість особистості, соціометрична позиція й психофізіологічний стан, які превалюють в учасників дослідження. встановлено, що на суб'єктивну оцінку психологічного клімату в шкільному колективі позитивно впливають сприятливий психофізіологічний стан учнів та вища соціометрична позиція, тоді як тривожність, агресивність й ворожість особистості, навпаки, негативно впливають на суб'єктивну оцінку психологічного клімату в шкільному колективі.

ВИСНОВКИ

Кожна людина проходить через такий соціальний інститут, як школа. І від того, який слід вона залишить у душі, залежить багато чого. У школі учень не тільки отримує основи знань, а й контактує з однолітками та вчителями. І одним з найважливіших факторів, що впливають на ставлення до навчання, є психологічний клімат у класі та школі.

Незважаючи на багаторічні зусилля психологів і педагогів, психологічному фактору не завжди приділяється та увага, на яку він заслуговує. Сучасні умови життя дали можливість батькам і дітям обирати школу, а адміністраторам і вчителям - змінювати своє ставлення до дітей і самого процесу навчання. Зростає кількість вчителів із зовсім іншою психологією - орієнтованою на дитину та її інтереси. А це не дотримання і підпорядкування примхам учня, а взаєморозуміння, співпраця і взаємодопомога. Відкриті, дружні стосунки дають натхнення, мотивацію до подолання труднощів, задоволення і розуміння того, що зусилля не були марними. Взаєморозуміння та відкритість є основою для рівноправних та безконфліктних стосунків.

Психологічний клімат - стиль спілкування і взаємодії між людьми, емоційний тон, який впливає на їхню колективну діяльність; переважаючий і відносно стійкий емоційний настрій людей у групі.

Групова згуртованість - поняття, що розкриває специфіку міжособистісних стосунків у групі, єдність ціннісних орієнтацій, єдність цілей і мотивації щодо спільної діяльності. Доброзичливі стосунки під час і після роботи, співпраця і взаємодопомога складають хорошу соціально-психологічну атмосферу або психологічний комфорт.

Психологічний комфорт у процесі педагогічної діяльності, таким чином, залежить від того, як складаються стосунки між педагогами і дітьми, між самими дітьми, між педагогами і батьками, між різними суб'єктами і предметами.

Безумовно, неможливо створити позитивний психологічний клімат без гуманізації стосунків між вчителями та учнями.

Існує багато історій, які свідчать про те, що обсяг наукових знань, на якому досі фокусується освіта, не забезпечує успішної самореалізації. Навпаки, цінності людини, її життєстійкість, здатність до самоконтролю та відповідальності, вміння спілкуватися та працювати в команді, вирішувати складні завдання та протистояти труднощам є основою для особистісного зростання та професійного розвитку. Про це свідчить і попит на сучасному ринку праці.

Десятка найкращих навичок на 2025 рік за версією Всесвітнього економічного форуму включає комплексне вирішення проблем, критичне мислення, ініціативність, лідерство та соціальний вплив, наполегливість, стресостійкість та життєстійкість. Володіння такими навичками та відповідний підхід до життєвих викликів на основі загальнолюдських цінностей сприятимуть покращенню взаємовідносин та згуртованості всередині груп, інституцій та суспільства в цілому. Це задокументовано в численних міжнародних дослідженнях і спостереженнях. Одним із головних завдань реформи НУШ був розвиток «м'яких навичок» та компетентностей, які включають не лише знання, а й вміння їх застосовувати та розвивати ціннісні орієнтири. До переліку компетентностей та наскрізних навичок входять соціальні, політичні та культурні компетентності, інноваційність, підприємливість, критичне та системне мислення, логічне мислення, креативність, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми та співпрацювати з іншими. Успішні освітні системи досягають цього амбітного і складного завдання за допомогою соціально-емоційного навчання (СЕЕН).

СЕЕН - це міжнародна програма, спрямована на сприяння соціально-емоційному та етичному навчанню в дошкільній та шкільній освіті в усьому світі, а також на всіх рівнях освіти, включаючи вищу освіту та професійно-технічну підготовку. SEEN базується на філософії та методології, розробленій, випробуваній та вдосконаленій протягом 20 років міжнародною командою

вчених та науковців Університету Еморі (Атланта, США), які застосовують творчий, рефлексивний та відповідальний підхід до освіти як засобу покращення добробуту теперішнього та виховання майбутніх поколінь. Вони надихалися роботами Деніела Гоулмана про емоційний інтелект і кращими освітніми практиками з усього світу, а також закликами Далай-лами XIV до миру, взаєморозуміння, емпатії та визнання того, що всі люди живуть у спільному домі на планеті Земля. Програма спочатку була розроблена для міжнародного використання, тому вона не містить нічого, що може суперечити історичному, культурному чи релігійному контексту країн, і може бути диференційована відповідно до національних освітніх систем. Систематична, ретельна та виважена робота призвела до створення комплексного підходу, який збагачує СЕЕН такими важливими освітніми практиками, як основні людські цінності, системне та критичне мислення, навички концентрації уваги, профілактика стресу та стійкість до нього, а також сприяння розвитку емпатії до себе та інших. Саме тому програма має другу, здавалося б, простішу, але глибшу назву: «Навчання розуму і серця».

На базі закладу загальної середньої освіти «Товариство з обмеженою відповідальністю «Ліко-школа»», яка приймає участь в імплементації програми СЕЕН було проведено емпіричне дослідження за участю учнів 5-х класів для аналізу психологічного клімату в шкільному колективі після переходу до середньої школи. В дослідженні прийняли участь 50 школярів, які навчаються в 5-А, 5-В та 5-С класах, 32 дівчинки та 18 хлопчиків, вік дітей від 10 до 12 років, середній вік-11,2 роки. В дослідженні також прийняли участь 10 викладачів середньої школи.

При проведенні емпіричного дослідження було встановлено, що 22 (44%) учасників дослідження мають помірний рівень шкільної тривожності, 23 (46%) дітей мають низький рівень тривожності, і у 5 дітей (10%) виявлено високий рівень шкільної та загальної тривожності. Якщо розглядати окремі показники, то 6% дітей мають високе переживання соціального стресу, 10%- фрустровані, 8% мають значний страх самовираження, 8% дуже сильно бояться перевірки знань,

12% п'ятикласників, що приймали участь у дослідженні занадто переймаються через можливість не виправдати очікувань інших, 10% дітей у віці 10-12 років мають низьку фізіологічну стресостійкість, у 8% визначаються суттєві проблеми з вчителями і страх взаємодії з ними. Більшість-74% п'ятикласників, що навчаються в загальноосвітній школі мають сприятливий психологічний стан. Виявлені відмінності при самооцінці настрою, активності та самопочуття у хлопців та дівчат, при чому, ці відмінності є статистично достовірними- $p < 0,1$. Той факт, що більша кількість дівчат має несприятливий психофізіологічний стан можна пояснити пубертатним періодом, який у дівчат починається раніше, ніж у хлопців, і для дівчат 11-12 років- це вік, що характеризується яскравими проявами перебудови організму, які а супроводжується змінами настрою, активності і самопочуття.

Встановлено, що у хлопців і у дівчат високий рівень прямої вербальної та прихованої агресії, негативізму. У хлопців визначається також і високий рівень фізичної агресії. А у дівчат більше проявляється вразливість, непряма агресія та дратівливість. Проте, ці гендерні відмінності не є статистично достовірними. 20% учасників дослідження мають високу агресивність і 24% значну ворожість.

Визначено, що 40% п'ятикласників, які прийняли участь в дослідженні відносяться до комунікабельних особистостей, 18% учасників дослідження мають комфортний стан, 16% відсторонені від навчального процесу, 6% мають яскраво виражену установку на лідерство, ще 6% вважають себе цілеспрямованими особистостями. Варто звернути особливу увагу на те, що 10% п'ятикласників, що прийняли участь в дослідженні відчувають відстороненість, замкненість й тривожність.

З'ясовано, що кожен 4-й учень п'ятого класу, має виражені пізнавальні інтереси, 30% дітей 10-12 років, що прийняли участь в дослідженні мають психологічне благополуччя, 18% вважають себе учнями, яких приймають вчителі, 14% п'ятикласників відсторонені від навчання й займають ігрову позицію. Особливої уваги потребують 12% дітей, позиція яких свідчить про психологічний дискомфорт.

Результати свідчать, що у класах середній рівень згуртованості групи. Сім учнів(14%) є лідерами шкільного колективу, переважна більшість прийнята колективом, 6% п'ятикласників, що прийняли участь в дослідженні потребують допомоги в адаптації до шкільного життя. Школярі, які відчують себе ізольованими не виявлені. 36% учасників дослідження дали високу оцінку психологічного клімату в своєму класі, ще 54% п'ятикласників вважають свій клас « нормальним», й 10% учнів негативно оцінюють психологічний клімат в своєму класі.

Таким чином, можна зробити висновки, що більшість учнів займають благополучну соціально-психологічну позицію в класі. Їх прийнято колективом, що свідчить про позитивну соціалізацію та відсутність значних конфліктів у групі. Рівень згуртованості класу – середній, що дозволяє передбачити можливість подальшого розвитку співпраці та взаємодопомоги між учнями. Емоційний стан і соціальні взаємодії: більшість учнів демонструють комфортний емоційний стан. Вони є комунікабельними особистостями, схильними до веселоців та активної соціальної взаємодії, що вказує на можливість вільно висловлювати свої думки.

За результатами факторного аналізу було встановлено, що на суб'єктивну оцінку психологічного клімату в шкільному колективі впливають такі фактори, як загальна тривожність, агресивність та ворожість особистості, соціометрична позиція й психофізіологічний стан, які переважають в учасників дослідження. встановлено, що на суб'єктивну оцінку психологічного клімату в шкільному колективі позитивно впливають сприятливий психофізіологічний стан учнів та вища соціометрична позиція, тоді як тривожність, агресивність й ворожість особистості, навпаки, негативно впливають на суб'єктивну оцінку психологічного клімату в шкільному колективі.

Розроблені методичні рекомендації щодо формування позитивного психологічного клімату в шкільному середовищі, які включають тренінг для школярів, педагогів й батьків, рекомендації для педагогів та рекомендації для батьків.

Формування психологічного клімату в шкільному колективі в процесі навчальної діяльності- складний та багатовимірний процес, що потребує подальших теоретичних розвідок та методичних розробок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич Л., Дрожжина Т., Глоба О. та ін. Аналітичний огляд «Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи «Нова українська школа» (Feasibility Study on Opportunities for SEL within New Ukrainian School Reform) / за заг. ред. Л. Гриневич, С. Калашнікової. — Київ: Видавнича група «Шкільний світ», 2021. — 312 с.
2. Брич В. Я., Корман М. М. Психологія управління: навч. посібник. — Київ: Кондор, 2018. — 384 с.
3. Бушай І. М. Психологічні особливості розвитку образу світу школярів: монографія. Чернігів: Державне підприємство «Чернігівський державний центр науково-технічної і економічної інформації», 2007. — 382 с.
4. Варій М. Й. Психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — Вид. 2-ге. — Київ: Центр учбової літератури, 2009. — 288 с.
5. Вікова і педагогічна психологія : Навчальний посібник / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька та ін.] – К. : Каравела, 2006. – 344 с.
6. Вибрані матеріали міжнародної програми з формування м'яких навичок СЕЕН навчання / За загальною редакцією О. Елькіна, О. Масалітіної, Я. Фюрста. — Харків: Дім реклами, 2019. — Спеціально для П'ятої національної (не)конференції для шкільних педагогів EdCamp Ukraine 2019.
7. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навч. посібник / О. І. Власова. – К.: Либідь, 2005. – 400 с. 2. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура / М. М. Закович. – К.: Знання, 2007. – 468 с.
8. Горбунова В. В. Психологія командування: Ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд: монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2019. -380 с.

9. Горностай П. П. Психологія малих груп: структура, динаміка, ідентичність // Педагогічна і психологічна наука в Україні. Т. 2. Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. Київ: Педагог. Думка, 2019. С. 115-125.
10. Державний стандарт базової середньої освіти: Міністерство освіти і науки України. — URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti> (дата звернення 18.11.2024)
11. Дуткевич Т. В. Практична психологія: вступ у спеціальність: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. -256 с.
12. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія: підручник. — Київ: Геопринт, 2006. — 400 с.
13. Коваленко І. М. Психологічний клімат в освітньому середовищі: аналіз та практика. — Київ: Науковий світ, 2019. — 115 с.
14. Кокурн О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: монографія. — Київ: Міленіум, 2004. — 265 с.
15. Кравченко І. В. Здоровий моральний клімат – основа життєдіяльності навчально-виховної групи // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. — 2002. — № 6. — С. 52–57.
16. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції: навч. посібник. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2015. — 384 с.
17. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури: навч. посібник для вищої школи. — Київ: Наукова думка, 2003. — 226 с.
18. Матюша І. К. Особистість і колектив як цілісна гармонійна система (психолого-педагогічний аспект): навч.-метод. посіб. — Київ, 2008. — 188 с.
19. Мафтин Л., Предик А., Романюк С. Формування позитивного психологічного клімату в педагогічному колективі сучасного загальноосвітнього навчального закладу в умовах освітніх змін // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. — 2020. — № 5–6 (99–100). — С. 214–224.

20. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про проведення експерименту всеукраїнського рівня «Організаційно-педагогічні умови формування в учнів м'яких навичок шляхом соціально-емоційного та етичного навчання на базі закладів загальної середньої освіти України на листопад 2019 – грудень 2024 років» від 18.11.2019 р. № 1431.
21. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління. — Київ: Академвидав, 2013. — 445 с.
22. Портал «Нова українська школа». — <https://nus.org.ua/search/all/> СЕЕН Соціально-емоційне та етичне навчання: впроваджуємо в Україні. URL: <https://youtu.be/P65VX0Ln5Ds>
- 23.
24. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. — 436 с.
25. Психологічний словник: за ред. Н. А. Побірченко. — Київ: Науковий світ, 2007. — 274 с.
26. Психолого-педагогічне забезпечення соціально-психологічного клімату в колективі: навчально-методичний комплекс спецкурсу для слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти / П. П. Горностай, В. В. Горбунова, О. Л. Коробанова, О. Т. Плетка, Г. В. Циганенко, Л. Г. Чорна та ін. — Київ: Міленіум, 2017. — 48 с.
27. Романовська Д. Формування позитивного психологічного мікроклімату класних та педагогічних колективів. — Психолог. — 2012. — № 21. — С. 19–23.
28. Седих К. В., Хоменко Є. Г. Психологічні механізми взаємодії учнівських груп з класними керівниками. — Психологія і особистість. — Випуск №2, 2020. — С. 151–165.
29. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія: навч. посіб. — Київ: Центр учбової літератури, 2012. — Розд. 3. — С. 238.

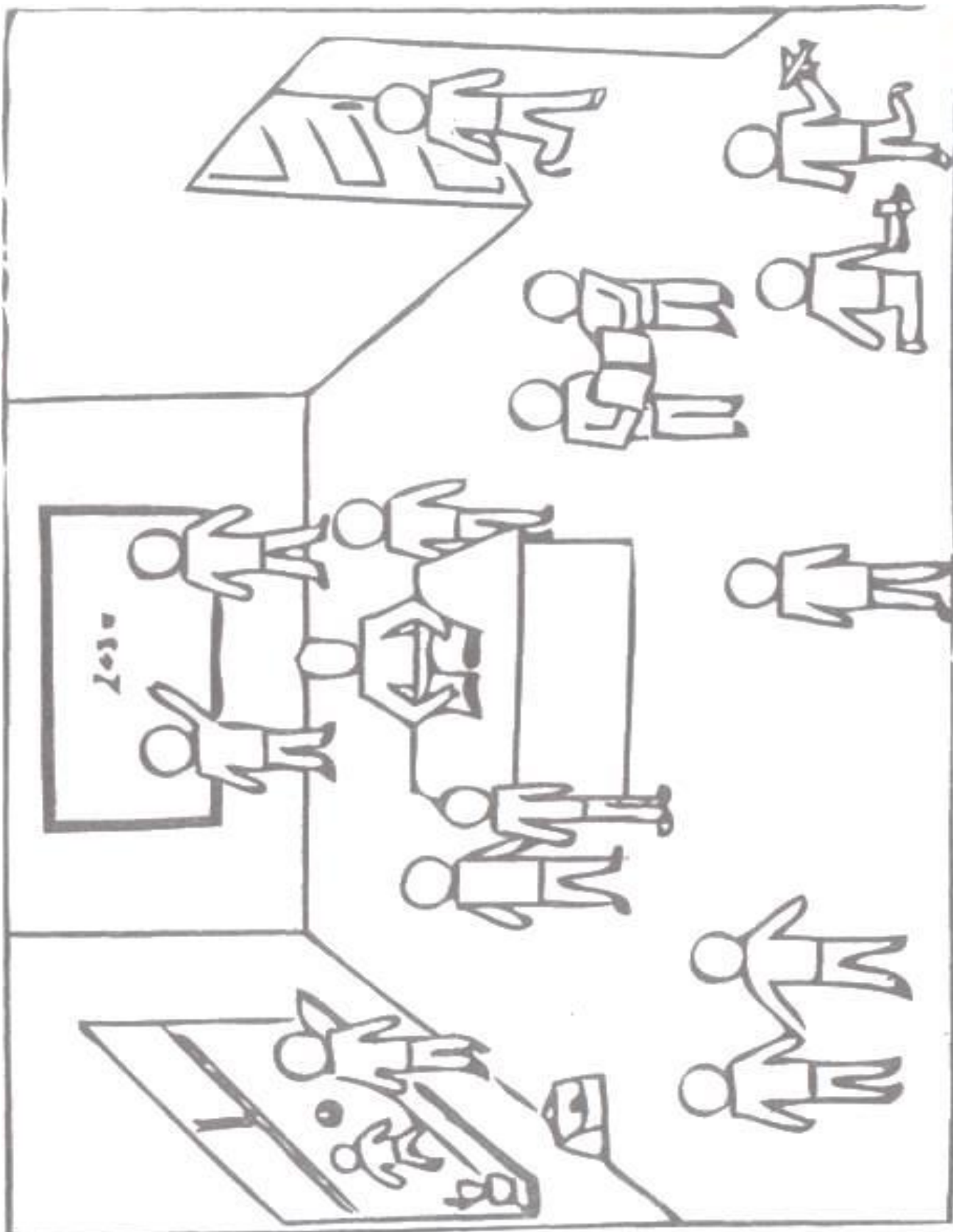
30. Скрипченко О. В. Загальна психологія: підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. — Київ: Либідь, 2015. — 464 с.
27. Сторінка СЕЕН в Україні. – URL: <https://www.edcamp.ua/seelukraine>
32. Тимошук Н. С. Суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини педагога в умовах особистісно орієнтованого виховання. Світ виховання. 2006. Вип. 2. С. 11-16.
33. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості: Наукове видання. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 197 с.
34. Хоменко Є. Г. Особливості взаємодії у системі стосунків «Класний керівник – учнівський колектив». Молодий вчений. 2014. Вип. 1. С. 176-180.
35. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ». 2018. 345с.
36. Щербан Т. Д. Психологія навчального спілкування: монографія. Київ: Міленіум, 2004. 346 с.
37. Adaptability and Learning [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/281156244_Adaptability_and_Learning
38. Adolescence | Definition, Characteristics, & Stages [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.britannica.com/science/adolescence>
39. Bandura, A. Social cognitive theory: An agentic perspective. Annual Review of Psychology, 2001, 52, 1-26.
40. Barrett, L., Dunbar, R., & Lycett, J. Human evolutionary psychology. New York: Palgrave, 2002. Covington, M. V. Goal theory, motivation, and school achievement: An integrative review. Annual Review of Psychology, 2000, 51, 171-200.
41. Effects of Psychosocial Adversity on School Maladjustment: A Follow-up of Primary School Students [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://journals.copmadrid.org/psed/art/psed2019a10>
42. Pupils' Adaptability at School, a Balance Between Demands and Resources? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.01812/full>
43. Social Influence in Adolescent Decision-Making: A Formal Framework [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.02093/full>

44. Goldenberg, J., Klavir, R. School climate, classroom climate, and teaching quality: can excellent students unravel these connections? *International Journal for Talent Development and Creativity*, 2017, 5(1-2), 137–148.
45. Geary, D. C. An evolutionarily informed education science. *Educational Psychologist*, 2008, 43, 179-195.
46. Jean Piaget: Theory & Stages of Cognitive Development [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.simplypsychology.org/piaget.html>
47. Martin, A. J. *Building classroom success: Eliminating fear and failure*. London: Continuum, 2010.
48. Martin, J. *The meaning of the 21st Century*. London: Transworld, 2006.
49. Rethinking learning disabilities: Understanding children who struggle in school [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://psycnet.apa.org/record/2010-09985-000>
50. Self and Others in Adolescence. *Annual Review of Psychology* [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-psych-010419-050937>
51. Schweig, J., Hamilton, L. S., Baker, G. *School and Classroom Climate Measures: Considerations for Use by State and Local Education Leaders*. Research Report No. RR-4259-FCIM. RAND Corporation, 2019. Режим доступа: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4259.html
52. The Impact of School Climate and School Identification on Academic Achievement: Multilevel Modeling with Student and Teacher Data. Sophie Maxwell, Katherine J. Reynolds, Eunro Lee, Emina Subasic, David Bromhead. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5723344> / (дата звернения 18.11.2024)
53. THE ROLE OF TUTORING IN PROBLEM SOLVING* [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://acamh.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1469-7610.1976.tb00381.x>

54. Understanding the Strengths and Weaknesses of Intelligence and Achievement Tests [Електронний ресурс]. Режим доступу:
https://www.researchgate.net/publication/254831430_Understanding_the_Strengths_and_Weaknesses_of_Intelligence_and_Achievement_Tests
55. Wang, M.-T., Degol, J. L., Amemiya, J., Parr, A., Guo, J. Classroom climate and children's academic and psychological wellbeing: A systematic review and meta-analysis. *Developmental Review*, 2020, 57. Режим доступу:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0273229720300186?via%3Dihub>
56. Zimmerman, B. J. A social cognitive view of self-regulated academic learning. *Journal of Educational Psychology*, 1989, 81, 329-339.
57. Періодизація розвитку особистості Е. Еріксоном [Електронний ресурс].
Режим доступу:
http://pidruchniki.ws/2008021537059/psihologiya/periodizatsiya_rozvitku_osobivosti_eriksonom

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток Б

Інтерпретація результатів: Позиції, які вибирає учень є ототожненням свого реального і ідеального положення, чи є між ними розходження?

Вибір позицій № 1, 3, 6, 7 характеризує установку на подолання перешкод;

№ 2, 19, 18, 11, 12 – товариськість, дружню підтримку;

№ 4 – стійкість положення (бажання домагатися успіхів, не переборюючи труднощі);

№ 5 – стомлюваність, загальна слабкість, невеликий запас сил, сором'язливість;

№ 9 – мотивація на розваги,

№ 13, 21 – відстороненість, замкнутість, тривожність;

№ 8 – характеризує відстороненість від навчального процесу, відхід у себе;

№ 10, 15 – комфортний стан, нормальна адаптація;

№ 14 – кризовий стан, “падіння в прірву”.

Позицію № 20 часто вибирають як перспективу учні з завищеною самооцінкою й установкою на лідерство.

Додаток В.

Тема тренінгу: Створення позитивного психологічного клімату в шкільному колективі.

Учасники: учні, педагоги, батьки

Час проведення: 1 година 40 хвилин

Мета: створення позитивної психологічної атмосфери, сприяння глибшому розумінню психологічного клімату колективу та його цінностей, відкриття шляхів згуртування колективу; формування почуття єдності групи.

Завдання тренінгу:

1. Самопізнання і самоусвідомлення себе учасниками групи; показати, як ставлення до себе пов'язане із ставленням до інших.
2. Підтримати процес формування досконалості колективу, скласти формулу ідеального колективу.
3. Дати можливість учасникам усвідомити свої здібності, особистісні риси, цінності.
4. Удосконалювати навички міжособистісної взаємодії.
5. Показати можливості колективу в якому панує взаєморозуміння, взаємопідтримка і повага.
6. Усвідомити значення позитивного психологічного клімату в колективі.
7. Актуалізувати позитивне мислення.

Обладнання: аркуші паперу формату А-3 (5 шт.), А-4 (30 шт.), ватман, маркери, фломастери, олівці, фарби, ватман з намальованою на ньому стіною з великих каменів, 2 тарілочки з водою.

Хід заходу:

4. Вправа «Знайомство» (10 хв.)

Мета: встановлення контакту та довіри в групі.

Кожен з учасників представляється і називає своє улюблене заняття.

5. Вправа «Прийняття правил роботи групи» (5 хв.)

Мета: встановлення правил роботи групи для комфортної роботи.

Обладнання: ватман, маркери кількох кольорів.

Групі пропонують придумати назву вивішеним правилам (договір, закони). Після цього усі разом приймають правила роботи в групі.

Наприклад, можна запропонувати:

1. приходити вчасно;
2. спілкуватись на основі довіри;
3. щирість;
4. «Я» - висловлювання;
5. конфіденційність того, що відбувається в групі;
6. говорити коротко;
7. вміти слухати;
8. поважати думку інших;
9. активність;
10. вимкнений телефон.

6. Вправа «Груповий малюнок» (15 хв.)

Мета: дослідження та усвідомлення міжособистісних взаємин.

Обладнання: папір формату А-3, кольорові олівці, фарби.

Робота в колі тільки з учнями. Перший учасник починає малюнок, потім інший по порядку продовжує і т. д. (Тема роботи може бути будь – якою, її задає ведучий, або вибирається учасниками спонтанно).

Тема нашого малюнку «Дружба». По завершенні потрібно звернути увагу на гармонійність, завершеність, прояви взаєморозуміння відтворені на малюнку.

Обговорення:

-які враження від проведеної роботи?

-що найбільше сподобалось?

4. Мозковий штурм «Психологічний клімат» (10 хв.)

Мета: колективний пошук оригінальних відповідей, ідей.

Обладнання: аркуш ватману, 2,3 маркери різного кольору

Запитання: Що таке психологічний клімат?

5. Інформаційне повідомлення тренера «Психологічний клімат колективу» (5 хв.)

Сьогодні тема нашого тренінгу «Створення позитивного психологічного клімату в шкільному колективі». Кожна людина обов'язково проходить через такий суспільний інститут як школа. І від того, який слід після того залишиться в душі людини, багато чого залежить в її подальшій долі. У школі учень не лише одержує основи знань, а й взаємодіє з однокласниками і вчителями. І одним з основних чинників, що впливають на ставлення до навчання, є психологічна атмосфера у класі і школі.

Незважаючи на багаторічні зусилля психологів і педагогів, психологічному чинникові не завжди приділяється належна увага. Сучасні умови життя дали можливість батькам і дітям вибрати школу, а адміністрації і вчителям змінити своє ставлення до дітей і самого процесу навчання. Усе більше з'являється вчителів з абсолютно іншою психологією — спрямованістю на дитину та її інтереси. І це зовсім не означає вседозволеності й підкорення примхам учня, це — взаєморозуміння, співпраця і взаємодопомога. Відкриті, дружні стосунки — джерело натхнення, стимул подолання труднощів, те, що дає почуття задоволення й розуміння того, що зусилля не були марними. Взаєморозуміння й відкритість — основа рівноправних, безконфліктних стосунків.

Психологічний клімат — це стиль, емоційне забарвлення спілкування і взаємодії людей, яке впливає на їхню спільну діяльність; це переважний відносно стійкий емоційний настрій людей в колективі.

Згуртованість колективу - це поняття, що розкриває особливості міжособистісних відносин в колективі, єдність ціннісних орієнтацій, єдність цілей і мотивів діяльності в межах спільної діяльності. Дружні контакти під час роботи і після її, співпрацю і взаємодопомогу формують хороший соціально-психологічний клімат або психологічний комфорт.

Так, психологічний комфорт у процесі навчальної діяльності залежить від того, як складаються відносини між педагогами і дітьми, дітей між собою, педагогом і батьками, між різними суб'єктами та об'єктами. Безперечно, без гуманізації взаємин між учителями та учнями неможливо сформувати позитивний психологічний клімат.

6. Вправа «Хороші і погані вчинки» (10 хв.)

Мета: усвідомлення дітьми зв'язку між вчинками і самоповагою як необхідної умови повноцінного спілкування, без якого неможливий розвиток згуртованості.

Обладнання: аркуші паперу формату А-3, фломастери або маркери.

Учасники об'єднуються у три команди довільно або інший варіант- дорослі, діти.

Кожній команді видається папір А-3, фломастери або маркери.

Завдання однієї команди – написати якомога більше вчинків, які дозволяють людині поважати себе більше. *Відповідно, завдання іншої* – написати якомога більше вчинків, через які повага людини до себе втрачається. За бажанням, кожна команда може підкріпити слова малюнками відповідних вчинків.

Кожна команда представляє свою тему. Далі продовжується загальне обговорення, в кінці тренер підсумовує все сказане. Дуже важливо звернути увагу на те, що у кожного є вибір між тими й іншими вчинками, але кожен раз, вибираючи ту чи іншу поведінку, ми набуваємо або втрачаємо повагу до себе.

Психологічний зміст вправи

Усвідомлення дітьми зв'язку між вчинками і самоповагою. Виділення самого поняття «самоповага» і виявлення його зв'язку з взаємоповагою. А це необхідна умова повноцінного спілкування, без якого неможливий розвиток згуртованості.

7. Вправа «Подарунок» (5хв.)

Мета: навчити робити приємне одне одному, формувати згуртованість.

Один учасник за допомогою міміки і жестів показує що він «дарує» наступному учаснику. Учасник, який «отримав подарунок» відгадує, що це дякує за подарунок і «робить подарунок» наступному і тд..

- які враження ?
- чи сподобались вам «подарунки»;
- приємніше отримувати чи дарувати подарунки?

8. Вправа «Стіна нерозуміння» (10 хв.)

Мета: актуалізація позитивного мислення, визначення причин непорозуміння, конфліктів.

Обладнання: ватман з намальованою на ньому стіною з великих каменів.

На малюнку зображена «стіна нерозуміння» людиною самої себе та інших людей. Що є камінням, з якого вона складена? Що є «наріжним каменем»? Напишіть на кожному камені причини нерозуміння себе та оточуючих (учасники обговорюють поставлені питання і записують свої рішення на камені). У що корисне можна перетворити стіну нерозуміння? Зробіть це, домалювавши необхідне (учасники пропонують різні варіанти продуктивного використання стіни або її частин).

Обговорення:

- Якими є основні причини нерозуміння оточуючих?
- Якими є головні причини нерозуміння себе?
- Чи можливо розуміти оточуючих, не розуміючи себе?
- Чи можуть інші люди пояснити нам самих себе?

9. Вправа «Малюнок у парі» (15 хв.)

Мета: дослідження міжособистісних взаємин і конфліктів.

Обладнання: папір формату А-4, кольорові олівці, фарби.

Об'єднати в пари. Завдання: Покладіть між собою і партнером аркуш, візьміть кожен по декілька кольорових олівців або фарб. Уважно подивіться один одному в очі і потім спонтанно починайте малювати, не відриваючи очі один від одного. Намагайтесь виразити свої почуття, спілкуватись з партнером за допомогою ліній, форм, кольорів. Коли завершите малювати, обміняйтесь з партнером враженнями про те, що відбувалось під час вправи. Розкажіть про будь-які емоції, які у вас викликає малюнок партнера. Подивіться чи не можете ви провести паралелі між тим як ви малюєте, і тим, як функціонуєте в групі. Спробуйте довідатись, щось про свого партнера.

10. Вправа «Цінності людини» (12 хв.)

Мета: встановити людські цінності.

Обладнання: папір формату А-3, фломастери.

Цінності включають в себе «елементи морального виховання, найважливіші складові внутрішньої культури людини, які, кажучи в особистісних установах,

властивостях і якостях, визначають його відношення до суспільства, природи, іншим людям, самому собі» (Асташова Н.А.)

Учасники об'єднуються в групи (учні, батьки, педагоги). Кожна група записує свої цінності, а потім зачитує і всі разом вирішують, які цінності можна вважати цінностями своєї групи.

- Чи схожі цінності мають всі групи?
- Які цінності хотіла б дописати група собі, почувши цінності інших груп?
- Чи можна віднести до списку цінностей цінності людського спілкування?

11. Вправа «Формула ідеального колективу» (13 хв.)

Мета: дати можливість учасникам групи охарактеризувати сприятливий клімат в колективі.

Обладнання: аркуші паперу формату А-4, фломастери або олівці.

Об'єднати учасників в 3 групи (учні, батьки, вчителі).

Завдання: Дайте повну характеристику сприятливого, позитивного мікроклімату в колективі. Які його складові? Створити формулу ідеального колективу.

Запитання до учнів:

- Яких складових не вистачає у вашому колективі?
- Над чим ви маєте задуматись і як можете виправити ситуацію?

12. Інформаційне повідомлення тренера (5 хв.)

Характеристика сприятливого психологічного клімату в класі:

1. У класі переважає життєрадісний тон взаємин між учнями; відносини будуються на принципах співпраці, взаємодопомоги, доброзичливості; в класі присутня атмосфера співтворчості; у відносинах переважають схвалення і підтримка, критика на адресу однокласників висловлюється з добрими побажаннями.
2. Існують норми справедливого і шанобливого ставлення до всіх членів учнівського колективу.
3. У класі високо цінують такі риси особистості як відповідальність, чесність, працьовитість і безкорисливість.

4. Учні класу активні, виконують корисну для всіх справу і домагаються високих показників у навчальній та дозвільній діяльності.
5. Успіхи чи невдачі окремих учнів класу викликають загальне співпереживання або радість.
6. Угруповання всередині класу відсутні.
7. Відсутні конфлікти.

13. Вправа. «Тарілка з водою» (10 хв.)

Мета: розвивати взаєморозуміння у групі, зрозуміти і обговорити закономірності виникнення взаємодопомоги

Обладнання: тарілочки з водою по кількості команд.

Об'єднати в 2 команди (червоний, зелений).

Завдання: група учасників, мовчки з закритими очима, передає по колу тарілку з водою. Змагання: хто швидше і не розіллє воду з тарілки.

В результаті при передачі розвиваються способи комунікації, пошук рук партнера до моменту передачі тарілки, попередження про передачу дотиком.

Аналіз вправи:

1. Що показала ця вправа? Що дала зрозуміти?
2. Що, на вашу думку, не вдалося?
3. Як це можна виправити, що необхідно зробити?
4. Які емоції відчували під час цієї вправи?

14. Підсумки (10 хв.)

Тренер пропонує всім учасникам по колу висловити власні думки та враження з приводу тренінгу.

- Чи сподобалось вам тренінг? Чим?
- Які моменти стали приємними, які викликали тривогу, дискомфорт?
- Чи дізнались ви щось нового про себе, про свій колектив?
- Яке значення для людини має позитивний психологічний клімат?
- Поділіться своїми враженнями.

Висновок:

Отже, соціально-психологічний клімат це якісна сторона міжособистісних відносин що виявляються у вигляді сукупності психологічних умов, сприяючих або перешкоджаючих продуктивній спільній діяльності і всебічному розвитку особистості в групі. Однією з ознак «команди» є згуртованість, взаємовиручка, підтримка і одночасно вимогливість до себе і інших. Одним з най важливіших показників, що колектив «команда» є хороший соціально-психологічний клімат. Тобто такий стан в колективі, коли кожному його члену надаються оптимальні умови для реалізації його здібностей і схильностей.

Таким чином, позитивний психологічний клімат має велике значення, адже:

- забезпечує об'єднання дітей у згуртований колектив;
- надає простір для прояву й розвитку здібностей, інтересів, нахилів;
- сприяє розвитку творчої самореалізації кожної особистості;
- формує кращі морально-психологічні якості;
- підтримує оптимальний тонус психіки;
- задовольняє вимоги психогігієни (не має шкідливого впливу на психіку та психофізичне здоров'я дитини);
- підвищує емоційний тонус, а значить і працездатність дітей.

Яскравим методом для оптимізації соціально-психологічного клімату є психологічний тренінг, один з яких ви сьогодні відвідали. Він сприяє збільшенню неформальних зв'язків, створенню дружніх відносин; вирішенню проблемних ситуацій, обговорити і вирішити які не вистачає часу в робочій діяльності; зняттю напруження після важкого дня; проясненню для кожної людини його цінностей, мотивів, життєвої стратегії. Психологічний тренінг сприяє розкриттю людини, як індивідуальності та особистості.

15. Ритуал прощання (5 хв.)

Учасники кладуть руки одне одному на плечі й тричі кажуть: «Ми - молодці!»